

<https://doi.org/10.56514/cch.121.03.03>

STUDIE

Kontinuita farní správy jako problém náboženských dějin Čech a Moravy v předbělohorské době

JOSEF HRDLIČKA

JOSEF HRDLIČKA: Continuity of parish administration as a problem of the religious history of Bohemia and Moravia in the period before White Mountain (1620)

One of the manifestations of multi-denominational coexistence in the Kingdom of Bohemia and the Margraviate of Moravia between the Hussite Revolution and the year 1620 was the competition of individual confessions (apart from the Unity of Brethren) for the existing network of parishes as the fundamental unit of church administration. The study seeks an answer to the question of how the landed gentry tried to guarantee that the parishes on their estates, over which they held the right of patronage, would belong to their faith in the future, as was currently the case. It is mainly concentrated on localities owned by the nobility, who were the owners of the right of presentation (a patron's right to propose a suitable person for a benefice to the ecclesiastical superiors) to approximately three-quarters of all parish churches.

Keywords: Early Modern Period – Czech lands – parish administration – confessionalisation – privileges

Reformace ukončila jednotu západní latinské církevní organizace a vnesla do západokřesťanské společnosti dříve nepoznanou náboženskou pluralitu a konkurenci. Její projevy je možné studovat na početném spektru témat, z nichž se přítomná studie věnuje problematice farní správy v předbělohorských Čechách a na Moravě. Vzhledem k rozsahu této problematiky si klade pouze jedinou otázku, totiž jak se různé světské a duchovní autority snažily garantovat, aby v budoucnu farní správu v konkrétních lokalitách nadále vykonávali duchovní stejné víry. Nejde tedy o poznání sociální praxe a jednání, ale samotných formálních opatření, která měla do budoucna zabránit změnám v obsazení far duchovními odlišných vyznání. Přestože si všímá také celozemsky platných panovnických opatření, věnuje pozornost zejména snahám pozemkových vrchností, v první řadě šlechty, která v rámci lokální konfesní politiky vykonávané v hranicích svých panství usilovala o zajištění kontinuity ve výkonu farní správy kněžími jedné víry.

Sít far představujících základní jednotky církevní organizace se v Království českém i Markrabství moravském prakticky dotvořila v předhusitském období. V té době se v pražské diecézi nacházelo asi 2100 farností, v litomyšlské, jež fakticky zanikla za husitských válek,¹ pak 153.² V případě olomouckého biskupství, které spolu s Moravou zahrnovalo ještě část Opavska a Krnovska, se odhady pro stejné období pohybují v širokém rozpětí mezi 500 až 1000 farními obvody.³

- 1 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Litomyšlské biskupství*, in: Milan Skřivánek (ed.), *Litomyšl. Duchovní tvář českého města, Litomyšl 1994*, s. 29–51; Vojtěch VEČEŘE, *Litomyšlské biskupství po roce 1421*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 10, 2018, s. 7–50.
- 2 Josef KALOUSEK, *Výklad k historické mapě Čech*, Praha 1894, s. 10, uvádí v pražské diecézi před husitskou revolucí 2180 far. František ŠTĚDRÝ, *Počet far v době předhusitské a po Bílé hoře*, *Sborník historického kroužku* 21, 1920, s. 10–30, zde s. 13, hovořil o 2038 farách. Při započtení území v Míšni, Slezsku a Žitavsku jejich počet narostl na 2109. John Martin KLASSEN, *Ownership of Church Patronage and the Czech Nobility's Support for Hussitism*, *Archiv für Reformationsgeschichte* 66, 1975, s. 36–49, zmiňoval 2084 farních kostelů. Tento údaj následně převzala Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, *ČsČH* 24, 1976, s. 244–277, zde s. 261; TÁŽ, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 30–31, a také Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 188.
- 3 Počet 500–550 farností uváděla pro Moravu Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách*, in: Ján Čierny – František Hejl – Antonín Verbík (edd.), *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, Praha 1984, s. 343–392, zde s. 347–348, 376–377; TÁŽ, *Svět*, s. 57 a pozn. 9 na s. 75. Zmíněný údaj přejal Miloš KOUŘIL, *K církevním dějinám Moravy v letech 1400–1550*, in: Ivo Hlobil – Marek Perůtka (edd.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 I*, Olomouc 2002, s. 73–78, zde s. 73. Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 116–117 a pozn. 159 na s. 451, psal o přibližně 700 farách na území markrabství, tedy bez území, která k diecézi náležela severně od jeho hranic. Oproti tomu Petr ELBEL, *Zlomek olomoucké*

Sledovat genezi farní sítě v následujících desetiletích je přitom krajně obtížné. Berní rejstříky z let 1603 a 1615 evidovaly v království 1308, resp. 1291 far, ovšem bez pražských měst a některých dalších částí.⁴ Jiný přehled sestavený pro berní účely roku 1605 uváděl v Čechách celkem 1366 far.⁵ Pro bělohorskou Moravu se pak udává 636 farností.⁶

Nadpoloviční většina patronátních práv už na prahu husitské revoluce patřila šlechtě. Okolo roku 1400 šlo o 1159 farních kostelů, což představovalo 62,5 procent z 1992 svatostánků, u nichž je znám jejich patron.⁷ V následujících desetiletích v souvislosti s prohlubující se laicizací farní správy se zvýšilo množství kostelních podací, jež v královských městech držely farní osady.⁸ Narostl také podíl urozených kolátorů. Podle berních rejstříků z let 1603 a 1615 byli šlechtici patrony 1011 far z celkem 1308, resp. 993 z 1291, tedy shodně 77 procent.⁹ Rovněž soupis z roku 1605 uváděl, že z 1366 zachycených českých far jich 1037 bylo v držení šlechty, což činilo 76 procent.¹⁰ Uvedená třičtvrtinová většina kolatur ovládaná počátkem 17. století pány a rytíři přitom téměř přesně odpovídá jejich dominantnímu

konfirmační knihy z let 1452–1455. Předběžné výsledky rozboru opomíjeného pramene k poznání církevní topografie, diecézní správy a konfesního soužití na Moravě po polovině 15. století, in: Jan Hrdina – Blanka Zilynská (edd.), *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, 2007, s. 91–137, zde s. 97–98, hovořil o 1000 farářích v pozdně středověké olomoucké diecézi. Tomáš BALETKA, *Proměny farní sítě na Moravě mezi pozdním středověkem a raným novověkem*, in: Tamtéž, s. 139–143, dospěl na základě údajů z církevní topografie Řehoře Volného k 1022 farním kostelům. Souhrnně Jan HRDINA, *Katolická církevní správa*, in: Pavlína Cermanová – Robert Novotný – Pavel Soukup (edd.), *Husitské století*, Praha 2014, s. 254–273, zde s. 269.

- 4 J. KALOUSEK, *Výklad*, s. 11–12. Srov. František MARAT, *Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z r. 1603*, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná* 1898, Praha 1899, č. 1, s. 1–129, sumární údaje na s. 90–98; August SEDLÁČEK, *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, Praha 1869.
- 5 František PALACKÝ, *Radhost. Sbírká spisův drobných z oboru řeči a literatury české, krásovědy, historie a politiky* II, Praha 1872, s. 124–130. Podle něho J. KALOUSEK, *Výklad*, s. 11.
- 6 Jan TENORA – Josef FOLTYNOVSKÝ, *Bl. Jan Sarkander. Jeho doba, život a blahoslavení*, Olomouc 1920, s. 56 (s odkazem na údaj Františka z Ditrichštejna z roku 1634). S uvedeným počtem pracoval také František HRUBÝ, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*, ČČH 40, 1934, s. 265–309 (zde s. 289–290); 41, 1935, s. 1–40, 237–268.
- 7 Z. HLEDÍKOVÁ, *K otázkám*, s. 261; TÁŽ, *Svět*, s. 30–31.
- 8 Ke změnám v počtu farních kostelů v pražských městech za husitské revoluce a přebírání patronátního práva farními osadami Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy* IV, Praha 1893, s. 96–105.
- 9 F. MARAT, *Soupis*; A. SEDLÁČEK, *Rozvržení*. Dále J. KALOUSEK, *Výklad*, s. 11–12.
- 10 F. PALACKÝ, *Radhost* II, s. 129–130; J. KALOUSEK, *Výklad*, s. 11.

podílu na držbě pozemkového majetku v království. Krátce po polovině 16. století činil 83 procent, o půl století později pak 80 procent. Na Moravě, kde obdobné rozdělení farností zatím není možné provést, vlastnila šlechta roku 1526 85 procent majetku v zemi, k rokům 1585 a 1619 tento podíl činil shodně 75,5 až 76 procent.¹¹

O existující farní síť přitom jednotlivé konfese musely soupeřit, samozřejmě s výjimkou jednoty bratrské, jež si vybuodovala vlastní správní systém.¹² Dochovaná korespondence pražských arcibiskupů, olomouckých biskupů, konsistoří i panovníků či jejich kanceláře přitom obsahuje množství stížností na chování patronů, ať již jednotlivých šlechticů nebo městských rad, kteří se rozhodli vyměnit faráře působícího při jejich patronátním kostele za duchovního správce jiné víry.¹³ Takové případy představovaly jeden z pozoruhodných projevů výše připomenuté náboženské plurality a konkurence stejně jako doklad v podstatě suverénní lokální konfesní politiky majitelů kostelního podacího mezi husitstvím a Bílou horou.

Práce věnující pozornost podmínkám a formám náboženského soužití v konkrétních lokalitách jsou nedílnou součástí moderních výzkumů dějin reformace ve středoevropském prostoru.¹⁴ Spolu s městskou reformací, jež dlouhodobě tvoří tradiční součást takto zaměřeného bádání, se v uplynulých letech začaly objevovat rozpravy analyzující poměry na územích pod vládou říšských knížat¹⁵ a také

11 František HRUBÝ, *Moravská šlechta r. 1619, její jmění a náboženské vyznání*, Časopis Matice moravské 46, 1922, s. 107–169, zde s. 139; Alois MÍKA, *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*, Sborník historický 15, 1967, s. 45–75, zejména s. 47–48.

12 Např. Jiří JUST (ed.), *Kněžská korespondence Jednoty bratrské z českých diecézí z let 1610–1618, „Hned jsem k Vám dnes naschválí posílka svého vypravil“*, Praha 2011 (= Archiv Matouše Konečného I), s. 15–23.

13 Klement BOROVIČ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické I–II*, Praha 1868–1869; Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století I–II*, Praha 1895–1896, zejména s. 499–530; František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*, Brno 1905.

14 Srov. přehledové studie, které k aktuálnímu stavu bádání o reformaci publikovali Matthias POHLIG, *Jubiläumsliteratur? Zum Stand der Reformationsforschung im Jahr 2017*, Zeitschrift für Historische Forschung 44, 2017, s. 213–274, zejména s. 246–251, nebo Hartmut LEHMAN, *500 Jahre Reformation, Neuerscheinungen aus Anlass des Jubiläum*, Historische Zeitschrift 307, 2018, s. 85–131. V českém prostředí se zaměřením na domácí publikace Josef HRDLIČKA, *Reformationsjubiläum in der tschechischen Geschichtsschreibung*, Opera historica 20, 2019, s. 56–77. Naopak na seznámení se zahraniční produkcí se zaměřil Martin WERNISCH, *Nad výsledky mezinárodního bádání k 500. výročí reformace*, ČČH 119, 2021, s. 612–661, 848–905.

15 Srov. Ernst SCHUBERT, *Fürstenreformation. Die Realität hinter einem Vereinbarungsbegriff*, in: Arno Bünz – Stefan Rhein – Günter Wartenberg (edd.), *Glaube und Macht. Theologie, Politik*

na šlechtických panstvích,¹⁶ které poukazují na významnou roli světských vládců jako aktérů reformace (nebo případně protireformace) na jimi ovládaných teritoriích. Uvedené téma asociuje množství otázek souvisejících se vztahem mezi zeměpanskou a šlechticko-stavovskou náboženskou politikou, reakcí šlechticů na reformaci, spoluprací nebo naopak konkurencí jednotlivých aktérů na místní nebo zemské úrovni při jejím prosazování, projevy zbožnosti zmíněných vládců v místním prostředí, průběhem reformace v lokálním prostředí nebo s prostředky využívanými v rámci lokální konfesní politiky (či církevní vlády, *Kirchenherrschaft*).¹⁷

Bádání o roli šlechty při prosazování náboženských reforem či naopak obranně konkrétní víry vícekrát upozornilo na prostředky a metody, jež majitelé pozemkových domén používali k ovlivňování lokálních náboženských poměrů. Na prvním místě šlo o patronátní právo, jak je označován soubor světských práv náležející fyzické osobě (panovník, šlechtic) nebo instituci (klášter, městská obec resp. rada) a vykonávaný na základě zvláštního titulu vůči církvi nebo beneficiu.¹⁸ V souvislosti se sledovaným tématem, jímž je lokální šlechtická konfesní politika, mělo ze zmiňovaného souboru práv největší význam podací nebo také prezentační právo. To patronovi umožňovalo navrhnout příslušnému ordináři kandidáta na uprázdněné beneficum, případně – vzhledem ke stavu, v němž se v předbělohorské době na-

und Kunst im Jahrhundert der Reformation, Leipzig 2005, s. 23–47; Armin KOHNLE – Manfred RUDERSDORF (edd.), *Die Reformation. Fürsten – Höfe – Räume*, Leipzig 2017.

16 Např. Thomas WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert*, Zeitschrift für Historische Forschung 19, 1992, s. 317–339; Josef HRDLIČKA, *Konfesijsní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfessionalizace v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století*, ČČH 108, 2010, s. 406–442. Z novějších prací např. Bastian GILLNER, *Freie Herren – Freie Religion. Der Adel des Oberstifts Münster zwischen konfessionellem Konflikt und staatlicher Verdichtung 1500 bis 1700*, Münster 2011; Olga WECKENBROCK (ed.), *Ritterschaft und Reformation. Der niedere Adel im Mitteleuropa des 16. und 17. Jahrhunderts*, Göttingen 2018; Christoph VOLKMAR, *Die Reformation der Junker. Landadel und lutherische Konfessionsbildung im Mittelberaum*, Heidelberg 2019; Martina SCHATTKOWSKY (ed.), *Adel – Macht – Reformation. Konzepte, Praxis und Vergleich*, Leipzig 2020.

17 Srov. deset tezí, které v souvislosti s výzkumy zapojení šlechty do procesu reformace formuloval Ch. VOLKMAR, *Die Reformation*, s. 303–307.

18 K dispozici jsou zejména starší práce, které publikovali Edward RITTNER, *Církevní právo katolické I*, Praha 1887, zejména s. 277–312, a Johann SCHLENZ, *Das Kirchenpatronat in Böhmen. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung*, Praha 1928, pro období mezi husitstvím a Bílou horou s. 125–247. Z novějších prací, ovšem pro mladší období Pavla STUCHLÁ, *Pračatický vikariát 1676–1750. Vybrané otázky církevní správy*, Praha 2004, zejména s. 103–110; Pavel PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010.

cházel evangelická církevní správa¹⁹ – samotným šlechticům nebo městským radám dávalo možnost, aby kněze na faru uváděli sami.²⁰

Právě luterství znamenalo impuls pro změnu v chápání patronátního práva i vztahu k tzv. patronátnímu panství, a to v tom, že teologicky legitimizovalo změnu patrona, z luterské perspektivy tedy též Bohem dosazené vrchnosti, která je zavázána (evangelické) pravdě a je tudíž povinna dbát o spásu duší svých poddaných. Takové vymezení zahrnovalo nejen sociální kontrolu, ale také rozšiřovalo rozsah patronátních aktivit o vydržování kazatelů, stavbu nebo přestavby kostelů, zakládání škol, špitálů a knihoven či vydávání evangelických církevních řádů.²¹ Výkon patronátního práva představoval nejvýznamnější prostředek šlechtické lokální konfesní politiky, který patronům umožňoval ovlivňovat vyznání svých poddaných a vést je tak ke spáse.²² Současně byl jedním z projevů suverenity a autonomie panství i jejich urozených majitelů vůči náboženské politice zeměpána i nejvyšších představitelů církevní správy, neboť šlechtici umožňoval dosadit na „svou“ faru kněze, který odpovídal jeho náboženskému přesvědčení a také osobní odpovědnosti Bohu za spásu duší jeho poddaných.²³

Běžná praxe, při níž se z vůle samotného patrona, případně po jeho dohodě s farní osadou nebo její různě početnou částí, měnila konfese farního správce,²⁴ vyvolávala reakci různých aktérů, kteří se takovým změnám snažili zabránit. Jedno z účelových opatření, kterému bude věnována pozornost na následujících stránkách, představovalo publikování písemností, jež se snažily zachovat do budoucna výkon konkrétní víry. Právě těmto dokumentům je věnována přítomná studie, která vznikla v souvislosti s přípravou edice listin, které měly do budoucna garantovat

19 Jiří JUST, *Luteráni v našich zemích do Bílé hory*, in: Jiří Just – Zdeněk R. Nešpor – Ondřej Matějka a kol., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 23–126.

20 K tomuto projevu laicizace utrakvistické farní správy J. MACEK, *Víra*, s. 147.

21 Alexander JENDORFF, *Religiöser Wandel, adliger Eigensinn und die politische Dimension des Reformatorischen*, in: M. Schattkowsky (ed.), *Adel*, s. 29–81, zde s. 44–46.

22 J. HRDLIČKA, *Konfesijní politika*, s. 425–427; Petr MAŤA, *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum. Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung*, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner (edd.), *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, Leipzig 2006, s. 307–331, zejména s. 328–331.

23 A. JENDORFF, *Religiöser Wandel*, s. 44.

24 Srov. Josef HRDLIČKA, *Marná snaha o konsenzus. Konkurz na faráře na předbělohorské Moravě (Medlov 1567–1571)*, in: Josef Hrdlička – Pavel Král – Rostislav Smíšek (edd.), *Symbolické jednání v kultuře raného novověku*. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu, Praha 2019, s. 116–129.

neměnné náboženské poměry v některých českých a moravských vrchnostenských městech, městečkách nebo vsích mezi polovinou třicátých let 15. století a rokem 1620.²⁵ Spolu s těmito privilegii, která budou edičně zpřístupněna v samostatné publikaci, se rozprava snaží upozornit ještě na další normativní nebo pojišťovací písemnosti, které měly stejný cíl, tedy zajistit, aby v následujících letech výkon farní správy patřil duchovnímu té víry, k níž fara náležela v době vzniku takového dokumentu. Největší pozornost je v ní věnována zmíněným listinám vydaným pro lokality v majetku šlechty. Spolu s tím se studie snaží upozornit na obdobné garance, které obsahovaly další písemnosti, jimž zatím nebyla v souvislosti s lokální náboženskou politikou v Čechách a na Moravě na sklonku středověku a počátkem novověku věnována systematická pozornost. Jde v první řadě o zemskou legislativu, jejíž nedílnou součástí tvořila rovněž opatření věnující pozornost lokálním náboženským poměrům. Výklad se zaměří také na šlechtické testamentsy, dále na kupní smlouvy, jejichž vydání doprovázelo převod panství mezi dřívějším vlastníkem a jeho novým nabyvatelem, a v závěru rovněž na listiny vydávané v souvislosti s prodejem nebo převodem samotného patronátního práva.

Zemská legislativa

Deklarace obsahující příslib, že by měl být vypracován soupis far podle příslušnosti jejich správce k náboženské straně, tvořily součást dohod mezi husitskou delegací a Zikmundem Lucemburským, jež byly uzavřeny v Brně v červenci 1435 a po skončení válek otevíraly panovníkovi cestu na český trůn. Přijímání pod jednou se podle nich mělo nadále praktikovat jen v těch českých a moravských městech, kde se dosud nepodávalo pod obojí způsobou. Naopak tam, kde věřící přijímali pod obojí, se tak mělo dít „*budúcně věčně*“. Aby se předešlo věroučným střetům a také aby se kališníci nemuseli obávat ztráty vydobytých pozic, měl vzniknout soupis kališnických měst a kostelů, který měl do budoucna garantovat územní vázanost laického kalicha. Potvrzení svých výsad včetně zmíněného slibu se husité dočkali od Zikmunda znovu v lednu následujícího roku v tzv. císařských kompaktátech.²⁶

25 Jejich edici připravil Josef HRDLIČKA (ed.), *Listinné garance náboženských poměrů na šlechtických panstvích (1436–1620)*, Praha 2023 (v tisku).

26 František PALACKÝ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1432 do 1439*, Praha 1844 (Archiv český 3), s. 395–464, zde s. 427–431. Dále Rudolf URBÁNEK, *České dějiny* III/3. *Věk poděbradský* III, Praha 1930, s. 7–8; František ŠMAHEL, *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*, Praha 1993, s. 303–304, 310; Winfried EBERHARD, *Der Weg zur Koexistenz: Kaiser*

Tematika garance náboženské příslušnosti jednotlivých far se stala znovu aktuální o několik desetiletí později, kdy se objevila v návrzích, které se v sedmdesátých a první polovině osmdesátých let 15. století pokoušely vymezit podmínky náboženského soužití katolíků a kališníků. Šlo o dlouhodobý proces modifikovaný aktuálními nábožensko-politickými střety mezi panovníkem, šlechtou a městy, na němž aktivně participovali zástupci obou konfesí. Řešení podle nich spočívalo především ve vzájemné snášenlivosti obou táborů, jejichž duchovní i světští zástupci se navzájem neměli verbálně ani fyzicky napadat, a naopak žít spolu v jednotě a svornosti.²⁷

Uvést tuto ideu do praxe se snažilo ustanovení zemského sněmu z července 1481, podle něhož se ke svým farám měli vrátit kněží, které z nich jejich věrouční oponenti vyhnali za panování Vladislava II. Jagellonského.²⁸ Zmíněný požadavek následně zazněl také na zemském sněmu na konci listopadu téhož roku.²⁹ Zopakovalo ho rovněž usnesení dalšího sněmu konaného na konci roku 1484, jež požadovalo, aby katolíci i kališníci v dalších letech spravovali fary, které jim aktuálně náležely.³⁰ Se zachováním statu quo v podobě farní správy v království počítal také smír uzavřený na zemském sněmu v Kutné Hoře v březnu 1485.³¹ Klíčový právní dokument mimo jiné deklaroval, že pozemkové vrchnosti nemají nijak zasahovat do výkonu farní správy na svých panstvích a všichni včetně poddaných mají právo navštěvovat kostely podle vlastního výběru, v čemž jim neměl nikdo bránit, jak o tom ostatně hovořila již zmiňovaná dohoda z července 1481. Spolu s tím se kutnohorské ujednání snažilo na 31 let, na něž bylo uzavřeno, garantovat aktuální rozdělení

Sigmund und das Ende der hussitischen Revolution, Bohemia 33, 1992, s. 1–43, zejména s. 28–33; Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české* V, Praha 2000, s. 628–632.

27 J. MACEK, *Víra*, s. 390–398; František ŠMAHEL, *Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období*, Český časopis historický 92, 1994, s. 644–679, zejména s. 675–677.

28 František PALACKÝ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1453 do 1490*, Praha 1846 (Archiv český 4), s. 413–525, zde s. 504–505. Dále V. V. TOMEK, *Dějepis* X, Praha 1894, s. 21; J. MACEK, *Víra*, s. 392.

29 V. V. TOMEK, *Dějepis* X, s. 23.

30 František PALACKÝ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1466 do 1500*, Praha 1862 (Archiv český 5), s. 362–517, zde s. 389–393. Srov. V. V. TOMEK, *Dějepis* X, s. 69–70; J. MACEK, *Víra*, s. 394–395.

31 F. PALACKÝ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1453 do 1490*, s. 512–516; TÝŽ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1466 do 1500*, s. 418–422. K významu náboženského smíru zejména Winfried EBERHARD, *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530*, München – Wien 1981, s. 56–60; TÝŽ, *Entstehungsbedingungen für öffentliche Toleranz am Beispiel des Kuttenberger Religionsfriedens von 1485*, *Communio viatorum* 19, 1986, s. 129–154; F. ŠMAHEL, *Svoboda slova*, s. 675–677; J. MACEK, *Víra*, s. 395–398.

farní správy mezi dvě hlavní náboženské strany, neboť existující fary měly setrvat u své dosavadní konfese.³² Návrh z konce roku 1484 přitom počítal se vznikem soupisu všech far v království, členěném podle krajů i jejich konfesní příslušnosti, který měl být zachovávan po dobu trvání úmluvy.³³ Konečná podoba smíru se o něm ale nezmiňovala a soupis tak, stejně jako v polovině třicátých let 15. století, nevznikl.³⁴

Dočasnou platnost kutnohorského náboženského smíru zemský sněm v dubnu 1512 prodloužil na věčné časy. Smlouva katolíků a kališníků, jež při něm byla uzavřena, opakovala povinnost obou stran vrátit svým oponentům odňaté fary, a navíc stanovila procedurální pravidla, jak by se mělo postupovat v případě, kdy by to někde v budoucnu nastalo. Kněz, který byl vyhnán z fary, na ni měl být nejpozději za čtyři týdny uveden zpět. Jestliže by k tomu nedošlo, měl být jeho patron obeslán před grémium tvořené 24 členy zemského soudu složeného rovným dílem z katolíků a kališníků. Na výkon jeho rozhodnutí patron měl čtyři týdny, jinak mu hrozil trest. V případě nedostatku kněží, s nímž se v praxi potýkaly obě strany, mohla zůstat fara na nezbytnou dobu neobsazena.³⁵

Snaha zachovat utrakvistické duchovní při jejich farách je patrná také z usnesení některých sjezdů strany pod obojí.³⁶ Opakující se artikuly se snažily bránit kolátorům v tom, aby se jich sami zbavovali, případně aby na jejich místa dosazovali řádně nevysvěcené kněží.³⁷ Vzhledem k tématu studie, jímž je problematika konti-

32 „Item, žádných jiných kněží, než křesťů nyní jsou a kde a jak zastání jsou, jiný obyčej majíc při podávání té velebné svátosti, na ta místa dávati nemáme, než ty a takové, křesťů nyní zastání jsou. Pakli by který umřel, na to místo buď jiný taký dán téhož obyčeje, jakož první byl kněz“; F. PALACKÝ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1453 do 1490*, s. 515; TÝŽ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1466 do 1500*, s. 421.

33 TÝŽ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1466 do 1500*, s. 390–391.

34 Blanka ZILYNSKÁ, *Kališnická církev*, in: P. Cermanová – R. Novotný – P. Soukup (edd.), *Husitské století*, s. 586–605, zde s. 599.

35 V. V. TOMEK, *Dějepis X*, s. 308–310. Dále srov. závěr sjezdu kališnické šlechty z července 1508, podle něhož mohl farář držet šest far, ale i více, podle svých možností; Tamtéž, s. 252.

36 K těmto typům shromáždění Blanka ZILYNSKÁ, *Synoda nebo sněm? Ke vztahu světské moci a utrakvistických církevních struktur v době jagellonské*, in: Viktor Kubík (ed.), *Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471–1526)*, České Budějovice 2005, s. 29–41, zejména s. 32.

37 V. V. TOMEK, *Dějepis X*, s. 10–11, 18, 28–29, 33–36, 49–52, 55–56, 150–151, 251–253, 262–263, 307–310, 446–447, 468–469, 521–523, 535–538; Tamtéž XI, Praha 1897, s. 62, 83, 124–126, 165–172, 185–186, 188–191, 234–235. Pro sjezdy konané po roce 1526 také *Sněmy české I*, Praha 1877, s. 336–340 (červen 1530), 351–353 (červen 1531), 414–417 (květen 1537), 463–464 (květen 1539), 465–469 (srpen 1539). Usnesení z června 1531 publikoval rovněž Klement BOROVIČ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické I. Akta konsistoře utrakvistické*, Praha 1868, s. 61–65 (č. 75). K sjezdům z let 1531 a 1539 více Kamil KROFTA, *Boj*

nuitý farní správy, stojí za pozornost návrh českých a moravských utrakvistických stavů a duchovních předložený katolické straně při vzájemném jednání na konci května 1537, jehož cílem bylo získat pod svou správu větší počet farních kostelů. Jeho první článek hovořil o tom, že by katoličtí duchovní mohli na žádost svých farníků sloužit mše svaté a posluhovat svátostmi v utrakvistických kostelech, a naopak aby to samé bylo umožněno kališnickým kněžím v katolických svatyních. Podle následující pasáže neměl katolický patron farního kostela, v němž se sloužilo pod obojí, k němu přijímat kněze bez souhlasu administrátora a dolní konzistoře; naopak kališnický patron měl o souhlas s uvedením katolického faráře do katolického kostela žádat administrátora a horní konzistoř. Třetí článek pak přímo počítal s možností změny náboženské příslušnosti farního kostela, neboť navrhoval, aby do katolické svatyně, jejíž osada byla kališnická, byl dán utrakvistický kněz, a zase naopak; takovou proměnu ale nesmělo doprovázet umenšení farních důchodů. Katolické stavy to však s odkazem na další jednání odmítly.³⁸

Opatření na ochranu náboženské snášenlivosti spočívající v zákazu vzájemného hanění se roku 1500 objevila také ve Vladislavském zřízení zemském a následně je opakovala další česká zemská zřízení z let 1549 a 1564.³⁹ Jejich součástí byl rovněž odkaz na připomenuté usnesení zemského sněmu z dubna 1512, který změnil dočasnou platnost kutnohorského náboženského smíru na trvalou, a to včetně článku stanovícího postup v případě vyhnání kněze z fary.⁴⁰ Není známo, nakolik bylo toto opatření v praxi dodržováno a vymáháno, je to ale nepravděpodobné, neboť obsazení jednotlivých far katolíky, utrakvisty nebo evangelíky se nadále proměňovalo. Přesto tvořilo součást českého právního řádu a nejvyšší autority, jež se cítily být ohroženy pronikáním reformace, se na něj v případech potřeby odvolávaly.

Příkladem může být tažení Ferdinanda I. proti působení luterských duchovních na českých farách z poloviny padesátých let 16. století.⁴¹ Jako argument proti

o konsistoř pod obojí v letech 1562–1575 a jeho historický základ, Český časopis historický 17, 1911, s. 28–57 (zde s. 55–57), 178–199 (zde s. 180–183), 283–303, 383–420.

38 *Sněmy české I*, s. 417–418. Srov. V. V. TOMEK, *Dějepis XI*, s. 166–169; Jiří RAK, *Vývoj utrakvistické správní organizace v době předbělohorské*, Sborník archivních prací 31, 1981, s. 179–206, zejména s. 181–182.

39 Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice, Praha 2007, s. 235; Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská království Českého XVI. věku*, Praha 1882, s. 160–161, 508–509.

40 J. JIREČEK – H. JIREČEK (edd.), *Zřízení*, s. 161–162, 509.

41 K. BOROŮVÝ (ed.), *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické II. Akta konsistoře katolické*, Praha 1869, s. 167–207; Jaroslav PÁNEK, *Stavovská opozice a její zápas s Habsburky 1547–1577*.

nim a jejich patronům posloužil právě odkaz na výše zmíněný článek kutnohorského ujednání, na nějž odkazovala zemská zřízení a podle něhož si strana pod jednou i pod obojí nemají vzájemně zcizovat fary.⁴² Cílem Ferdinandových opatření, ať již šlo o četné individuální výzvy adresované jednotlivým pozemkovým vrchnostem, nebo byla vtělena do mandátů s celozemskou platností, jako tomu bylo v případě normy z října 1562,⁴³ bylo především zabránit působení luterských i dalších „sektářských“ nebo „nepořádných“ kněží, a nikoliv do budoucna garantovat stávající rozložení farní sítě. V květnu 1573 si na nedodržování příslušného článku zemského zřízení stěžoval arcibiskup Antonín Brus, když požadoval, aby Maxmilián II. zakročil proti těm šlechticům, kteří uvádějí nekatolické kněze na fary, na nichž tradičně působili katoličtí kněží spravující se arcibiskupem.⁴⁴

Panovnické mandáty z druhé poloviny 16. století cílily hlavně proti šířícím se nelegálním konfesím, zejména jednotě bratrské, a otázku rozvržení far ponechávaly stranou.⁴⁵ Výjimkou byla reakce Maxmiliána II. z listopadu 1575 na stížnost utrakvistických defensorů na panovnickovy patenty z počátku října téhož roku, jimiž po zamítnutí České konfese obnovil platnost svatojakubského mandátu a zakázal jakékoliv náboženské novoty v královských a věnných městech.⁴⁶ Panovník ve své odpovědi potvrdil, že jejich platnost se nevztahuje na šlechtická panství, jejichž majitelé měli tradičně katolické fary nadále osazovat katolickými faráři a utrakvistické fary těmito duchovními.⁴⁷

K politické krizi feudální třídy v předbělohorském českém státě, Praha 1982, s. 52. Další písemnosti jsou uloženy v Národním archivu (dále NA), Stará manipulace, inv. č. 3009, sign. R 109/1/5, kart. 1978; Tamtéž, sign. R 109/15/25/2, kart. 1992.

42 „[J]ak jest za slavné paměti krále Vladislava s povolením Jeho Milosti Královské mezi stavy Království českého zůstáno strany farářů na fary uvozování a jak jedni druhý straně pod jednou ani pod obojí způsobu se v fary vkládati nemáme“; K. BOROVIČ, *Jednání II*, s. 179 (č. 727).

43 Zemský archiv (dále ZA) v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 1612, inv. č. 1469, sign. A 41.

44 Národní archiv (dále NA), Stará manipulace, inv. č. 3009, sign. R 109/1/2, kart. 1977.

45 Srov. patent Ferdinanda I. z listopadu 1560, který publikoval Jan Nepomuk Václav ZIMMERMANN, *Příběhové království Českého zběhlí za panování slavného Ferdinanda I.* II, Praha 1821, s. 452–453, a dále mandáty Maxmiliána II. z října 1568 a října 1575; V. V. TOMEK, *Dějepis XII*, Praha 1901, s. 186; *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu IV*, Praha 1886, s. 473–747 (č. 93). Patent Rudolfa II. z července 1584 otiskly *Sněmy české VI*, Praha 1890, s. 510 (č. 292), k dalšímu patentu z ledna 1589 *Sněmy české VII*, Praha 1891, s. 379–381 (č. 231).

46 *Sněmy české IV*, Praha 1886, s. 473–474 (č. 93), 474 (č. 94).

47 Tamtéž, s. 484–485 (č. 103). Dále Kamil KROFTA, *Sněmy české XI*, Praha 1910, s. 41, 49; Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 327.

K otázce rozdělení far mezi katolíky a stranu pod obojí se znovu vrátil až Majestát na náboženskou svobodu z července 1609, jímž Rudolf II. v Království českém garantoval svobodný výkon nekatolických konfesí všem jejich vyznavačům včetně poddaných. Samotný Majestát především zaručil podobojím držbu těch kostelů, které ovládali v době jeho vydání. Navíc jim umožňoval si na svých panstvích nebo ve městech postavit nové svatyně, o což usilovali již při jednání o Českou konfesi roku 1575 a znovu na zemském sněmu roku 1603; realizace tohoto článku přitom znamenala zásah do podoby farní správy.⁴⁸ Zatímco Majestát zmiňoval pouze záruky poskytované nyní legalizované nekatolické straně, spolu s ním vydané Porovnání se snažilo fixovat aktuální držbu far, kostelů i majetkového zájmu pod obojím i katolíkům, jež se do budoucna neměla nijak měnit.⁴⁹

Jinou podobu měly legislativní garance podoby farní správy na Moravě, kde zůstal obsazen biskupský stolec a nedošlo k vytvoření ústřední kališnické církevní organizace. Přitom také v markrabství tvořila základ náboženské koexistence kompaktáta, její právní kodifikace se ale následně vyvíjela samostatně a odlišně, než tomu bylo v království. Podrobnější zákonné ustanovení věnující pozornost moravským lokálním náboženským poměrům se objevilo v osmdesátých letech 15. století v *Tovačovské knize*. Obdobně jako v Čechách se také na Moravě zemské právo snažilo předcházet konfesně motivovaným náboženským sporům tím, že kladlo farářům za povinnost posluhovat farníkům všemi svátostmi s výjimkou svatého přijímání, pro které ti, kteří byli jiné víry než farář, směli docházet jinam.⁵⁰ Zemská zřízení z 16. a počátku 17. století se nicméně náboženské tematice nevěnovala a náboženská svoboda, vztažená původně jako v Čechách na oba tradiční tábory, měla výrazně zemský charakter a jako její garanti vystupovaly zemské stavy.⁵¹

Lokální náboženské poměry se proto panovník snažil usměrňovat prostřednictvím mandátů, které se věnovaly také obsazení far.⁵² V dubnu 1546 Ferdinand I. publikoval nařízení, kterým reagoval na útlaky, jež farářům činili jejich patroni. Ti měli uvádět na fary pouze řádné kněží schválené jejich duchovní vrchností, jimž

48 Kamil KROFTA, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909, s. 37–38; Jiří JUST, *9.7.1609: Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody*, Praha 2009, s. 82, 139.

49 K. KROFTA, *Majestát*, s. 40; J. JUST, *9.7.1609: Rudolfův Majestát*, s. 84.

50 Vincenc BRANDL (ed.), *Knihy Tovačovská*, Brno 1868, s. 121; F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 270–272; Josef VÁLKA, *Ctibor Tovačovský z Cimburka – O práve duchovním (K církevněpolitickým důsledkům busitské revoluce na Moravě)*, Z Kralické tvrže 11, 1984, s. 9–13.

51 Dalibor JANIŠ, *Konfesijní poměry na Moravě a úloha olomouckého biskupství*, in: Jiří Mikulec a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013, s. 309–360, zejména s. 309–321.

52 Tamtéž, s. 341–342.

měly být následně odváděny všechny platby. Patroni přitom neměli měnit kněží na svém patronátu za duchovní jiné konfese. Už z toho, že kontrolou zmíněného nařízení král pověřil olomouckého biskupa, je patrné, že šlo o nařízení cílící proti obsazování jednotlivých beneficií nekatolíky.⁵³ O nedodržování normy kromě jiných pramenů vypovídá také stížnost biskupa Marka Khuena adresovaná panovníkovi v listopadu 1557, v níž obvinil z jejího porušování moravského nejvyššího sudího Václava Berku z Dubé.⁵⁴ Snahu o zachování statu quo v podobě farní sítě vystřídala v dalších panovnických mandátech opatření zaměřená proti šíření „neřádných“ kněží a jejich uvádění na fary, jako tomu bylo ve známém patentu Ferdinanda I. ze srpna 1563,⁵⁵ normě Maxmiliána II. z ledna 1566⁵⁶ i sérii opatření Rudolfa II. ze srpna 1580,⁵⁷ ledna⁵⁸ a května 1581.⁵⁹

Rudolfovu mandátu z léta 1580 přitom předcházely stížnosti biskupa Stanislava Pavlovského na poměry v diecézi adresované českému kancléři Vratislavovi z Pernštejna i králi Rudolfu II. Podle listu odeslaného Pernštejnovi neměli patroni do svých kostelů uvádět „bludně“ duchovní; pokud k tomu již došlo, měli je odstranit a navrátit kostel té věrouce, která se v něm tradičně provozovala („v starobylý způsob“).⁶⁰ Suplika panovníkovi zase zmiňovala na třech místech uvádění „nepořá-

53 ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 1598, inv. č. 1457, sign. A 39. Editoval ho F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 585–586 (č. 15). Dále F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 275.

54 F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 329, 608–609 (č. 24). Dále srov. F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 275, 285–286.

55 ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 1613, inv. č. 1470, sign. A 42. Vydal ho F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 616–618 (č. 29). Dále srov. panovníkovu výzvu adresovanou následující den přímo biskupu Khuenovi otištěnou Tamtéz, s. 618–619 (č. 30). Oba dokumenty (tisk mandátu a koncept panovníkovy výzvy) také v NA, Morava, inv. č. 503. Dále F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 275–276.

56 ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 1626, inv. č. 1478, sign. A 43. Také F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 330, 625–626 (č. 33); F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 276–277.

57 Moravský zemský archiv (dále MZA) v Brně, Nová sbírka (G2), sign. 687/48a. Publikoval ho F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 660–661 (č. 49).

58 Tisky uchovává ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 1663, inv. č. 1511, sign. A 48, nebo MZA v Brně, Nová sbírka (G2), sign. 687/48b. Srov. F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 661–662 (č. 50).

59 MZA v Brně, Nová sbírka (G2), sign. 687/49. Vydal ho F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 660–661 (č. 49). K mandátům Rudolfa II. z počátku osmdesátých let 16. století také F. HRUBÝ, *Luterství*, s. 277.

60 ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Nelistinná část, inv. č. 86, sign. 16, fol. 19v–21r. Moderní opis v MZA v Brně, Matice moravská Brno (G83), inv. č. 168, kart. 42, p. 209–211. Citoval z něho F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 365–366.

ných sektářských“ kněží na fary na panstvích šlechty i v zeměpanských městech, přičemž výslovně zmiňovala moravská panství Karla II. z Minsterberka.⁶¹ Zcela běžné porušování zmíněných panovnických norem je patrné z množství pramenů vypovídajících o změnách v obsazování jednotlivých moravských far, ale také z obsáhlé stížnosti moravských evangelických stavů přednesené na zemském sněmu v prosinci 1618. Na její první bod, podle něhož katolíci odníмали evangelikům jejich fary, katolíci reagovali příslibem, že se tak už dít nebude.⁶²

Listinné garance pro šlechtická panství

Přestože čeští a moravští panovníci se v rámci svých možností snažili bránit pronikání reformačních myšlenek do obou korunních zemí a v souvislosti s tím nemohli přehlížet dynamické změny náboženských poměrů v lokálním prostředí jednotlivých královských a vrchnostenských měst nebo v ještě menších lokalitách, možnosti, jimiž tyto poměry mohli reálně ovlivňovat, byly velmi omezené. Více a častěji se proto ve snaze o zajištění kontinuity farní správy angažovali lokální aktéři, kteří se snažili neměnnost místních náboženských poměrů zajistit za pomoci právních záruk. Šlo především o listiny, kterými se urození majitelé pozemkových domén snažili do budoucna garantovat podobu náboženských poměrů v jednotlivých městech, městečkách nebo dokonce vsích. Přestože takové listiny vydávané mezi husitstvím a Bílou horou nejsou zcela neznámé a některé z nich, zejména vydané v Čechách před rokem 1526, již byly edičně zpřístupněny, unikaly dosud soustavné pozornosti.

Nejstarší písemné záruky směřované do prostředí měst v držení šlechty vydal na podzim 1436 Zikmund Lucemburský. V případě jihočeské Volyně šlo o garanci určenou katolíkům, dvě amnestovní privilegia ze stejné doby obsahovala náboženskou koncesi pro kališníky ovládající farní správu v Kroměříži a Přerově. Jen o dva dny mladší výsada pro Přerov publikovaná Zikmundovým zetěm Albrechtem Habsburským zmiňovala spolu s ním také Svitavy. Rovněž někteří katoličtí šlechtici využili období po skončení husitských válek k vydání listin, v nichž narovnávali předchozí spory se svými městy a poskytovali jim v nich právo na svobodný výkon

61 Odpověď Rudolfa II. ze začátku srpna 1580 rekapitulující obsah Pavlovského stížnosti je uložena v ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 1658, inv. č. 1506, sign. A I d 31.

62 F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy* III, s. 766–777 (č. 112), zejména s. 767 a 773.

utrakvistické liturgie. Učinil tak Petr z Michalovic v Mladé Boleslavi (1436), bratři z Koldic v Bílině (1437) a roku 1444 také Oldřich II. z Rožmberka v Prachaticích.⁶³

Ve vydávání záruk určených pro vrchnostenská města, jejichž měšťané vyznávali odlišnou víru než jejich vrchnost, někteří šlechtici pokračovali i na počátku 16. století. V září 1510 se takové listiny od Anny z Kováně dočkaly Teplice⁶⁴ a mezi léty 1510 a 1517 rovněž osm českých (Nový Bydžov a Pardubice) a moravských (Bystřice nad Pernštejnem, Hranice, Kostelec na Hané, Lipník nad Bečvou, Prostějov, Přerov) měst nebo městeček v majetku tolerantního katolíka Viléma z Pernštejna, který se v nich, nejprve spolu se svými syny Janem a Vojtěchem a posléze sám, zavázal zachovávat tamní poddané při přijímání pod obojí způsobou a nedosazovat do nich katolické kněží.⁶⁵

Od počátku 16. století začali náboženské koncese uveřejňovat rovněž utrakvističtí šlechtici, kteří je vydávali svým souvěrcům z řad utrakvistických měšťanů svých vrchnostenských měst. V průběhu 16. století je spolu s Mladou Boleslaví, již Jan ze Šelmberka a Johanka Šelmberková z Krajku v srpnu 1503 konfirmovali privilegium Petra z Michalovic,⁶⁶ obdrželo dalších sedm měst. K Úštěku (1536) a Roudnici nad Labem (1540), jimž je jejich urození majitelé vydali ještě před po-

63 Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (edd.), *Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1420–1526*, Praha 1948 (Codex iuris municipalis III), s. 136–138 (č. 87), s. 235–235 (č. 137); Antonín HAAS (ed.), *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, Praha 1954 (Codex iuris municipalis IV/1), s. 371–372 (č. 260); Blažena RYNEŠOVÁ (ed.), *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418–1462 II*, Praha 1932, s. 339–340 (č. 385). Souhrnně Robert NOVOTNÝ, *Konfesionální poměry ve vrchnostenských městech husitské epochy*, in: Martin Nodl (ed.), *Středověké město: politické proměny a sociální inovace*, Praha 2019 (Colloquia mediaevalia Pragensia 20), s. 39–58. Pro Mladou Boleslav také Robert ŠIMŮNEK, „Dobrá vrchnost“ a její rezidenční město. *Mladá Boleslav kolem roku 1500*, Středočeský sborník historický 46, 2020, č. 2, s. 11–82, zde s. 37–38, 66.

64 Antonín HAAS (ed.), *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501–1526*, Praha 1961 (Codex iuris municipalis IV/3), s. 171–172 (č. 769).

65 Tamtéž, s. 218–223 (č. 805); J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIDRICH (edd.), *Privilegia*, s. 1170–1174 (č. 658); František DVORSKÝ (ed.), *Listinář pana Viléma z Pernštejna*, in: Archiv český 17, Praha 1899, s. 131–132 (č. 916), 154–158 (č. 950), 182–185 (č. 970), 201–202 (č. 994), 240–243 (č. 1026); Jan KAPRAS (ed.), *Knihla svědomí města Nového Bydžova z l. 1311–1470 s výsadami a akty o výkupu svobody*, Nový Bydžov 1907, s. XXXVIII–XLI (č. 14). Souhrnně R. NOVOTNÝ, *Konfesionální poměry*, s. 56. K Pernštejnům srov. Josef VÁLKA, *Politika a nadkonfesionální křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 173–183; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 113.

66 J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIDRICH (edd.), *Privilegia*, s. 990–991 (č. 573). Dále R. ŠIMŮNEK, „Dobrá vrchnost“, s. 38–40, 69–70.

lovinou 16. věku, v jeho konci přibýly ještě další a spíše menší městské lokality v Království českém (Choceň 1581, Třebechovice pod Orebem a Vroutek 1588, Všeruby 1589, Domašín 1596). Jejich šlechtičtí vydavatelé v nich hovořili obecně o přijímání pod obojí způsobou, případně o podřízenosti duchovních správců pražské dolní konsistoři, která se v té době nacházela ve sféře panovníkova vlivu a reprezentovala spíše konzervativní linii české reformace.⁶⁷

V poslední čtvrtině 16. století již v obou korunních zemích jednoznačně převažovaly listinné záruky vydávané vyznavací aktuálních reformačních směrů, kteří v nich odkazovali na základní věroučné texty české nebo luterské reformace. Již v dubnu 1546 Fridrich ze Salhausenu vydal privilegium pro Benešov nad Ploučnicí slibující zachovat tamní poddané při čistém slovu Božím a evangeliu, které měli hlásat duchovní wittenberského, norimberského nebo vratslavského ordinování.⁶⁸ Ve větší míře se takové listiny objevily v Čechách a na Moravě mezi léty 1582 a 1620. Odkazovaly přitom na Českou konfesi z roku 1575 a některá privilegia publikovaná po roce 1609 rovněž na Majestát na náboženskou svobodu, případně spolu s ním vydané Porovnání. Naopak listiny pro moravské lokality až na jedinou výjimku (Uherský Brod 1614) věroučný text české reformace pomíjely a zmiňovaly hlavně augsburskou konfesi.

Z Království českého se takové listiny dočkaly postupně Teplice (1589), Heřmanův Městec (1590), Pacov (1596), Jičín (1605), Bochov (1607). Po roce 1609 je následoval Náchod (1612) a Kostelec nad Černými lesy (1613), jimiž je

67 K. KROFTA, *Boj*, s. 418–419; Ferdinand HREJSA, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 329, 340, 412–420; J. MATOUŠEK, *Kurie a boj o konsistoř pod obojí za administrátora Rezka. Příspěvek k dějinám katolické obnovy v Čechách*, Český časopis historický 37, 1931, s. 16–41, 252–292; Z. V. DAVID, *Nalezení*, s. 349–355.

68 O příslušnosti Salhausenu k luterské reformaci Carl JAHNEL, *M. Luther und Wolf v. Salhausen*, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 21, 1898, s. 15–18; Rudolf WOLKAN, *Studien zur Reformationsgeschichte Nordböhmens III, Die Geschlechter der Herren von Wartenberg und von Salhausen und die Reformation in Kamnitz und Bensen*, Prag 1883, s. 24. Z novějších prací Jiří JUST, *Luteráni*, s. 71; Martin ARNOLD, *Das Luthertum im böhmischen Adel*, Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa 22, 2014, s. 67–105, zejména s. 74–75, 77–81, 99–101; TÝŽ, *Cuius possessio, eius religio? Der Adel in Nord- und Nordwestböhmen und die lutherische Reformation*, in: M. Schattkowsky (ed.), *Adel*, s. 411–448, především s. 420–424; Táňa ŠIMKOVÁ, „Hrad přepevný je Pánbůh náš.“ *Saská luterská šlechta severozápadních Čech ve světle raně novověké sakrální architektury*, Ústí nad Labem – Praha 2018, s. 137–138; Jiří ČERNÝ, *Publikační činnost reformátorů z držav pánů ze Salhausenu ve dvacátých letech 16. století*, in: Kamil Boldan – Jan Hrdina (edd.), *Knihtisk, zbožnost, konfese v zemích Koruny české doby poděbradské a jagellonské*, Praha 2018 (*Colloquia mediaevalia Pragensia* 19), s. 181–197.

obdařil jejich majitel Albrecht Václav Smiřický ze Smiřic, dále Nové Město nad Metují (1613), Dobruška (1616) a v dubnu a květnu 1619, tedy již v době stavovského povstání, také čtveřice měst a městeček (Česká Třebová, Jablonné nad Orlicí, Lanškroun a Ústí nad Orlicí) na rozsáhlém pozemkovém majetku Zdeslava a Viléma Jiřího Hrzánů z Harasova. Početnější soubor listinných garancí určených mezi léty 1580–1620 evangelíkům se dochoval z Markrabství moravského. Nejstarší z nich publikovali páni z Boskovic pro Litovel a Moravskou Třebovou (shodně 1582), jež vzápětí následovaly Vizovice (1584), Kurdějov (1590) a Lipník nad Bečvou (1594). Záplava obdobných privilegií určených moravským evangelíkům následovala na počátku 17. století, kdy je obdržel Drnholec s Novosedly (1601), Kostelec u Holešova (1602), Branná a Staré Město (obě 1604), Boleradice (1605), Třebíč (1607), Hodonín (1610), Jaroměřice nad Rokytnou, Letovice, Zlín (vše 1613), další farnosti na třebičském panství (1614), Sovinec (1616), lokality na zlínském panství (1619) a Měřín (1620).⁶⁹

Zvláštní pozornost zasluhuje dalších pět privilegií, v nichž jejich vydavatelé přiznávali svobodný výkon nikoli jedné, ale hned dvěma nekatolickým konfesím, jejichž vyznavači žili v jejich vrchnostenských městech. Nejprve v srpnu 1511 poskytla Johanka z Krajku v Mladé Boleslavi listinnou ochranu spolu s kališníky také jednotě bratrské, do jejíž řad vstoupila na konci následujícího roku.⁷⁰ Právě jednotě spolu s evangelíky, kteří v příslušném místě vykonávali farní správu, byly určeny listinné garance vydávané o sto let později některými moravskými šlechtici, jejichž příjemci byla Strážnice (1597), Přerov (1597), Dolní Kounice (1612) a Uherský Brod (1614).⁷¹

Listinné záruky náboženských poměrů pro svá panství vydávali také čeští a moravští katoličtí šlechtici. Garanta budoucího nerušeného výkonu katolické liturgie spatřovali ve významných katolických autoritách, jimž také předávali patronátní právo k farním kostelům na svých panstvích. V Království českém šlo o jezuitský řád, jehož tři řádové domy fundovali katoličtí šlechtici ve svých rezidenčních

69 Augustin KRATOCHVÍL (ed.), *Archiv městečka Měřína*, Popovice 1906, s. 18–23.

70 J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIDRICH (edd), *Privilegia*, s. 1101–1106 (č. 619). Dále Anna CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy a dědictví*, Praha 1942, s. 273–281; Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, Praha 1952, s. 77–79; J. MACEK, *Víra*, s. 306, 329–330; Jiří JUST – Markéta RŮČKOVÁ (edd.), *Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě a formování konfesní identity v raném novověku*, Praha 2020 (Archiv Matouše Konečného III), s. 28–29.

71 Petr ZEMEK, *Prodej Uherského Brodu v roce 1611 a potvrzení svobody vyznání Oldřichem z Kounic*, *Studia Comeniana et historica* 39, č. 81–82, 2009, s. 165–172.

městech.⁷² Vilém z Rožmberka svěřil Tovaryšstvu Ježíšovu patronátní právo k českokrumlovskému farnímu kostelu sv. Víta v srpnu 1591,⁷³ tedy pět let po položení základního kamene ke stavbě jezuitského řádového domu a pouhý rok před svou smrtí. Od jeho následovníků a dalších fundátorů Jiřího Popela z Lobkovic a Adama II. z Hradce získali jezuité patronátní právo ke všem farním kostelům na panství Chomutov (1591),⁷⁴ resp. Hluboká nad Vltavou, Jindřichův Hradec a Telč (1594).⁷⁵ Na Moravě se příjemcem patronátních práv k farním svatyním na doménách stoupenců protireformace stávali olomoučtí biskupové. Již v dubnu 1582 pověřil Vratislav z Pernštejna biskupa Stanislava Pavlovského výměnou duchovních správců na jeho moravských panstvích Pernštejn, Plumlov, Přerov a Tovačov.⁷⁶ Častěji k postupování kostelního podacího do rukou moravského ordináře docházelo od počátku 17. století. František z Ditrichštejna ho v lednu 1602 nabyl od majitele Vizovic Emericha Dötziho z Natluče⁷⁷ a v září 1609 od Ladislava Berky z Dubé.⁷⁸

72 Alois KROESS, *Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu I*, Wien 1910, s. 643–695, 707–755; Josef HRDLIČKA, *Schwierige Anfänge. Die Jesuiten in Böhmischem Krumau, Komotau und Neuhaus vor 1618*, in: Jiří M. Havlík – Jarmila Hlaváčková – Karl Kollermann (edd.), *Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter*, Praha – St. Pölten 2019 (Monastica Historica, Band 4), s. 25–52.

73 A. KROESS, *Geschichte*, s. 653–654; R. JORDAN, *Der Krummauer Kollaturstreit*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 51, 1913, s. 362–382.

74 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu* 7, Praha 1891, s. 590–598. Dále A. KROESS, *Geschichte*, s. 714–716; Karl VIERERBL, *Heimatkunde des Bezirkes Komotau IV/4, Reformation und Gegenreformation*, Komotau 1929, s. 9–107, zde s. 24–26; Vladimír VALEŠ, *Historie jezuitského arcádu v Chomutově*, Chomutov 2002, s. 15–18; Petr RAK – Jaroslav PACHNER, *Chomutovská uličnice. Stavebně-územní proměny a vývoj názvů ulic v Chomutově, Horní Vsi a Spořicích*, Chomutov 2005, s. 27–28.

75 Ignác KOHOUT, *O založení koleje jezuitské a seminaria sv. Víta v Jindř. Hradci*, Výroční zpráva c. k. gymnasia v Jindřichově Hradci za školní rok 1887, Jindřichův Hradec s. d. [1887], s. 1–20, zde s. 12–20. Více A. KROESS, *Geschichte*, s. 678–680; Miroslav NOVOTNÝ, *Jindřichohradecká kolej Tovaryšstva Ježíšova v letech 1594–1618*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998* (Opera historica 6), s. 371–385; TÝŽ, *Kolej Tovaryšstva Ježíšova v Jindřichově Hradci v letech 1594–1648*, in: *Mínulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*, Semily 2000 (Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum 5), s. 129–138.

76 Jaroslav PÁNEK, *Biskup a kancléř (Stanislav Pavlovský a Vratislav z Pernštejna 1579–1582 a jejich úloha v počátcích rekatolizace Moravy)*, Časopis Matice moravské 113, 1994, s. 35–47, zde s. 43.

77 Deskový vklad v MZA v Brně, Stavovské rukopisy (A3), inv. č. 113, fol. 34r–34v. Editoval ho František MATĚJEK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Olomoucký III. 1567–1642*, Praha 1953, s. 369–370. Textově odlišný vidimus je uložen v ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 2493, inv. č. 2290, sign. C III b 10/5.

78 ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, inv. č. 1562, č. 1716, sign. A IV a 19/4; Tamtéž, inv. č. 1563, č. 1717, sign. A IV a 19/7. Srov. Martin ŠTINDL, *Patri-*

Zatímco Dörtzi si od svého kroku sliboval posílení protireformace v převážně evangelickém městě, s jehož měšťany sváděl neúspěšný boj,⁷⁹ v Berkově případě šlo spíše o obavu ze zvratu náboženských poměrů na jeho panstvích Jaroslavice, Nový Hrádek a Velké Meziříčí, která hrozila nastat po jeho politickém pádu z jara 1608, který měla doprovázet konfiskace a následně prodej jeho majetku.⁸⁰

Celkem se podařilo shromáždit 73 listin a dalších písemností, kterými se jejich vydavatelé snažili do budoucna ovlivňovat náboženské poměry na šlechtických panstvích. K nim je třeba připočítat ještě jedno bezpochyby existující, ovšem nedochované privilegium pro Konice nejpozději z první poloviny roku 1618.⁸¹ Mezi husitstvím a Bílou horou se takových listinných garancí vydaných kališníkům nebo evangelíkům dočkalo 19 českých a 15 moravských měst, tedy přibližně každé šesté vrchnostenské město v království a dokonce každé čtvrté v markrabství. Spolu s městy šlo ještě o 23 městeček a necelé dvě desítky vesnic. Přestože byly vydávány v dlouhém časovém období mezi srpnem 1436 a květnem 1620, nejvíce se jich koncentrovalo do posledních čtyř desetiletí uvedeného období, tedy do doby intenzivního mezikonfesionálního soupeření, které se odehrávalo také v prostředí jednotlivých měst a farností.

Již samotná listina obsahující náboženskou garanci měla právní platnost. Privilegia se po svém vydání stávala součástí právního i správního řádu města, které jimi v případě potřeby dokázalo argumentovat. Někteří šlechtici přesto v jimi vydaných listinách výslovně uváděli, že takové svobody jsou závazné také pro jejich

monialní péče o duchovní tvář poddanského města (Velké Meziříčí 1592–1676), in: Marie Macková (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996, s. 163–172, zde s. 165

79 František SNOPEK, *Obrazy z katolické restaurace kardinála Ditrichštejna*, Časopis Matice moravské 37, 1913, s. 241–256, 397–422, zejména s. 398–405; Josef ČIŽMÁŘ, *Dějiny a paměti města Vizovic*, Brno 1933, s. 53–57.

80 Jan TENORA, *Účast kardinála Ditrichštejna za boje mezi arciknížetem Matyášem a Rudolfem II. roku 1608*, Brno 1917, hlavně s. 39–40, 60, 75, 81–82, 99, 180–182, 186–187. V širším kontextu např. Joachim BAHLCHE, *Konföderation und Widerstand. Die politische Beziehungen der böhmischen und mährischen Ständegemeinde vom Bruderzwist bis zum Aufstand gegen Habsburg (1608–1619)*, Folia Historica Bohemica 13, 1990, s. 235–288; Zdeněk VYBÍRAL, *Stavovská Morava mezi Rudolfem II. a Matyášem (Vztahy mezi českou a moravskou stavovskou reprezentací a konfederací z roku 1609)*, Časopis Matice moravské 116, 1997, s. 347–386; Tomáš KNOZ, *Mähren im Jahre 1608 zwischen Rudolf und Matthias*, in: Václav Bůžek (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (Opera historica 14), s. 331–362.

81 Ferdinand J. ČERNOCKÝ, *Z dějin Konice*, *Náš domov* 10, 1901, s. 424–427, 448–451, 466–468, 496, zejména s. 450. Dále David PAPAJÍK, *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*, Praha 2009, s. 249–263; TÝŽ, *Víra nebo kariéra? Kryštof Karel (1618–†1641) a Jan Ferdinand (1618–†1652) Švábeničtí ze Švábenic*, *Historica Olomucensia* 35, 2009, s. 41–53.

potomky a další majitele obdarované lokality, případně svým poddaným výslovně umožňovali, aby si je po získání panovníkova souhlasu dali intabulovat do zemských desek. Jan Sezima z Ústí v říjnu 1540 stanovil, aby poddaní z Úštěku slibovali své vrchnosti poddanost, jen pokud by od ní získali příslib dodržovat obdržené výsady.⁸² Manželé Jindřich Václav z Thurnu a Regina Juliana Thurnová z Hardeku zase v privilegiu pro Letovice z prosince 1613 umožnili tamním měšťanům, aby ochranu proti porušování udělené náboženské výsady hledali u nejvyšších moravských zemských úředníků nebo na zemském soudu.⁸³

Čeští a moravští nekatoličtí šlechtici, kteří vydávali analyzované listiny, považovali až do osmdesátých let 16. století za dostatečnou záruku kontinuity církevní správy na jejich panství písemný závazek, podle něhož oni sami, jejich potomci nebo případně jeho další majitelé nebudou dosazovat na faru kněze jiné víry, než byla ta zmíněná v privilegiu. Někteří páni (Jiří Šenberk ze Šenberku pro Teplice 1581, Jaroslav Trčka z Lípy pro Třebechovice pod Orebem 1588, Radstav Vchynský ze Vchynic a Tětova pro Vroutek 1588 a Teplice 1589, Jan starší Bruntálský z Vrbna pro Brannou a Staré Město 1604) nebo rytíři (Karel Kokořovec z Kokořova pro Všeruby 1589) si ve svých listinách sice ponechávali patronátní právo, výslovně ale přiznávali svým poddaným nárok, aby si mohli vybírat kněze sami, přičemž se tak mělo dít se souhlasem nebo alespoň vědomím vrchnosti. Velká část šlechticů přitom rezignovala nejen na dohodu se svými poddanými ohledně duchovního správce, ale také na držbu patronátního práva jako nejvýznamnější prostředek lokální konfesní politiky. Garanta budoucího výkonu evangelické církevní správy na svém pozemkovém majetku spatřovali právě ve svých městských nebo vesnických poddaných, jimž v listinách předávali kostelní podací, přičemž jim určovali, jakého kněze by měli vybírat a dosazovat na svou faru. Přestože to v listinách nezmiňovali, je zřejmé, že je k tomu vedla obava, že by jejich potomci mohli konvertovat ke katolické víře, případně z toho, že by se panství po jejich smrti mohlo dostat do rukou jinověrce, který by své vyznání prosazoval u svých poddaných.

K převodu kostelního podacího z majetku šlechticů do rukou jeho městských poddaných ojediněle docházelo již ve druhém desetiletí 16. století, kdy Vilém z Pernštejna přenechal patronátní právo měšťanům v Pardubicích (1512) a Přerově (1513);⁸⁴ v případě tohoto moravského města evidentně šlo o potvrzení panu-

82 Archiv Národního muzea, Topografická sbírka (F), sign. F 246, kart. 199.

83 Státní okresní archiv (dále SOkA) Blansko, Archiv města (dále AM) Letovice, inv. č. 23, fol. 8r–11v.

84 F. DVORSKÝ (ed.), *Listinář*, s. 182–185 (č. 970).

jící praxe legitimizované staršími výsadami Zikmunda Lucemburského a Albrechta Habsburského z podzimu 1436, jež Přerovským zaručovaly přijímání pod obojí způsobilou. Další Pernštejnova výsada pro Prostějov ze srpna 1510 se o převodu kostelního podacího nezmiňovala. Přesto je zřejmé, že tamním měšťanům se podařilo tuto pravomoc získat, jak dokládá obsáhlé privilegium Vratislava z Pernštejna ze září 1564,⁸⁵ a zejména ji na sklonku 16. a počátkem 17. století ubránit před protireformačními snahami českého nejvyššího kancléře a posléze i dalšího majitele města, katolického konvertity Karla z Lichtenštejna.⁸⁶ Častěji k převodu patronátního práva z majetku šlechtického vlastníka panství na jeho poddané docházelo po roce 1580. Od svých majitelů získala pravomoc si sami volit a dosazovat kněze Choceň (1581), Litovel a Moravská Třebová (obě 1582), Kurdějov (1590), Lipník nad Bečvou (1594), Strážnice (1597), Drnholec s Novosedly (1601), Jičín (1605), Třebíč (1607), Hodonín (1610), Náchod a Dolní Kounice (obě 1612), Jaroměřice nad Rokytnou, Zlín, Kostelec nad Černými lesy, Nové Město nad Metují a Letovice (vše 1613), Červená Lhota, Kamenice a Vladislav na třebičském panství (1613), Dobruška (1616) a lokality na zlínském panství (1619).

Obavy z poměrů, jež mohly nastat po smrti vydavatele listiny, je možné vyčíst také z dispozic některých analyzovaných listin, v nichž šlechtici podrobně určovali podmínky pro držbu patronátního práva k farnímu kostelu. Radslav Vchynský ze Vchynic a Tetova začlenil náboženskou koncesi hned do prvního článku obsáhlého privilegia pro Teplice z dubna 1589, v němž jako majitel patronátního práva garantoval, že v tamním farním kostele bude působit duchovní řídicí se Českou konfesí. Jestliže by v budoucnu město vlastnila vrchnost jiného vyznání a chtěla na faru dosadit faráře své víry, neměli ho osadní poslouchat ani mu odvádět žádné poplatky nebo jiné dávky, a to až do té doby, než by jim vrchnost vrátila evangelíka.⁸⁷

V dubnu 1613 Zikmund z Teufenbachu vyhověl žádosti svých poddaných a slíbil převést podací právo k farnímu kostelu sv. Markéty v Jaroměřicích do majetku farní osady, k níž spolu s poddanými z jaroměřického panství patřili ještě osedlí na statcích tří okolních šlechticů. Za života vydavatele listiny a jeho potomků nebo jiných majitelů, kteří by byli evangelíky, zůstával patronát nadále v jejich rukách. V opačném případě přecházel na osadní, kteří měli společně vybírat farního správ-

85 SOKA Prostějov, AM Prostějov, inv. č. 34, sign. Md 7.

86 Tamtéž, inv. č. 51, sign. Mi 10.

87 Archiv Národního muzea, Topografická sbírka (F), sign. 230, kart. 183. Dále Hermann HALLWICH, *Töplitz. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*, Leipzig 1886, s. 265–273.

ce, který by se spravoval augsburskou konfesí a evangelickým církevním řádem používaným v horním podkrají brněnském, které představovalo od druhé poloviny sedmdesátých let 16. století jednu z vyšších evangelických církevních organizací v markrabství, k níž náležely také Jaroměřice.⁸⁸ Teufenbach dokonce pamatoval i na situaci, kdy by vrchnost hlásící se k jiné víře nechtěla takového kněze trpět na svém pozemkovém majetku. Jestliže by jeho nástupce bránil tamním osadním ve výkonu jejich práva a svévolně uváděl do farního kostela kněze své víry, neměli mu Jaroměřičtí odvádět stanovené desátky.⁸⁹

A do třetice, jen o pět měsíců později publikoval obdobné záruky pro měšťany Nového Města nad Metují původně štýrský šlechtic Rudolf ze Stubenberka.⁹⁰ Na jejich žádost jim předal patronátní právo k farnímu kostelu Nejsvětější Trojice, k němuž ve městě patřily jako filiální ještě dva svatostánky. Za života vydavatele i jeho evangelických nástupců měli Novoměstští vybírat svého duchovního správce v kooperaci s vrchností („s radou a pomocí“). Jestliže by město získal jinověrec, neměli mu slibovat poddanství do té doby, pokud by jim nepotvrdil jejich náboženskou koncesi. Vrchnost navíc neměla nijak zasahovat do náboženských poměrů ve městě ani omezovat právo měšťanů na duchovního, jenž by dodržoval ustanovení České i augsburské konfese. Jestliže by přesto chtěla dosadit na faru kněze své víry, neměli ho osadní vpustit do kostela ani jí odvádět předepsané dávky a platy.⁹¹

Přestože předchozí výklad se koncentroval na listiny vydávané pro česká a moravská města, městečka i vsi, je nutné na tomto místě zmínit, že s obdobnými náboženskými výsadami je možné se setkat také ve Slezsku. V Knížectví opavském ji obdržela Opava, již Karel z Lichtenštejna potvrdil v dubnu 1614 všechna před-

88 Ilja BURIAN, *Děkanství horního podkrají brněnského*, Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 5, 1968, s. 23–36; Josef HRDLIČKA – Jiří JUST – Petr ZEMEK (edd.), *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620*, České Budějovice 2017, s. 63–76, 165–244; Josef HRDLIČKA, *Evangelický církevní řád z Velkého Meziříčí jako podklad integračních snah moravských evangeliků z konce 16. století*, Folia Historica Bohemica 36, 2021, s. 33–54.

89 SOkA Třebíč, pracoviště Moravské Budějovice, AM Jaroměřice nad Rokytnou, inv. č. 9.

90 O usazení rodu v království podrobně Marek STARÝ, *Cizozemci a spoluobyvatelé. Udělování českého obyvatelského práva (inkolátu) v době předbělohorské*, Praha 2018, s. 572–575. K držbě novoměstského panství Ondřej TIKOVSKÝ – Pavel ŽÁK, *Nové Město nad Metují poloviny 16. století – české panství pod štýrskou vrchností. Řízení, komunikace, hospodářský model*, Historica 10, 2019, s. 105–121. Ze starší literatury zejména Johann LOSERTH, *Das Haus Stubenberg in Böhmen*, Zeitschrift für Historischen Vereins für Steiermark 4, 1906, s. 33–47.

91 SOkA Náchod, AM Nové Město nad Metují, inv. č. 16, listina č. 16.

chozí privilegia včetně svobodného výkonu (augsburské) konfese.⁹² Na území Knížectví krnovského získala v říjnu 1599 potvrzení augsburské konfese města Krnov a Hlubčice (dnes Głubczyce) od Jiřího Fridricha Brandenbursko-Ansbašského.⁹³ Další listiny garantující kontinuitu duchovní správy v rámci augsburské konfese jsou známy z Knížectví těšínského.⁹⁴ V případě samotného knížectví šlo o listiny Adama Václava Těšínského pro Jablunkov ze srpna 1596,⁹⁵ Těšín ze srpna 1598⁹⁶ a Strumeň z července 1604.⁹⁷ Studované výsady neudělovali těšínským městům pouze zeměpáni, ale také evangelicky smýšlející šlechtičtí majitelé stavovských panství, která se od Knížectví těšínského oddělila počátkem sedmdesátých let 16. století. Bílsko (dnes Bielsko-Biala) a vsi na bílském panství ji obdržely v srpnu 1587 od Adama Schaffgotsche z Kynastu.⁹⁸ Pro Fryštát ji v dubnu 1588 vydal Mikuláš Ci-

-
- 92 Listinu vydal Gottlieb FUCHS, *Materialien zur evangelischen Religionsgeschichte des Fürstenthums Troppau in Oberschlesien*, Breßlau 1771, s. 53–57 (příloha č. 6). K jejímu obsahu dále Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, Troppau 1874, s. 314–315; Irena KORBELÁŘOVÁ, *Opava za třicetileté války a v pobělohorském období*, in: Karel Müller – Rudolf Žáček a kol., *Opava, Praha 2006*, s. 165–206, zde s. 166.
- 93 G. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 345–346; Vincenc PRASEK, *Historická topografie země Opavské I*, Opava 1889, s. 502, 510; Jakub MAMULA (ed.), *Městská privilegia. Kapitoly z dějin Krnova*, Krnov 2018, s. 217–226.
- 94 Souhrnně Daniel SPRATEK, *Právní aspekty luterské reformace na Těšínsku*, Slezský sborník 102, 2004, s. 1–22, zde s. 4–6; David PINDUR, *Přehled nejstarší církevní správní organizace Těšínska. Od středověku do vzniku generálního vikariátu v roce 1770*, in: Zdeněk Jirásek (ed.), *Polská papežská nunciatura (Slezsko v církevních dějinách 18. století)*, Opava 2009, s. 57–96, zde s. 67–75; TÝŽ, *Reformace a počátky rekatolizace v Těšínském knížectví*, in: Radim Jež – David Pindur (edd.), *Těšínsko v proměnách staletí, Český Těšín 2010*, s. 79–92, zde s. 86; Stanislav PIĚTAK – David PINDUR – Daniel SPRATEK, *Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*, Český Těšín 2020, s. 22–63.
- 95 Regest publikoval Franz POPIOLEK, *Regesten zur Geschichte der Städte Freistadt und Jablunkau*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 2, 1906–1907, s. 103–116, zde s. 113–114. Ervín TENGLER (ed.), *Privilegia městečka Jablunkova*, Moravská Ostrava 1938, s. 20–26; Emerich NĚMEC – Erich ŠEFČÍK (edd.), *Listinář Těšínska. Sběrka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského 1571–1600*, Český Těšín 1978, s. 54 (č. 695).
- 96 E. NĚMEC – E. ŠEFČÍK (edd.), *Listinář*, s. 60–61 (č. 702).
- 97 Franz POPIOLEK, *Regesten zur Geschichte der Städte Oderberg und Schwarzwasser*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 3, 1907–1908, s. 97–106, zde s. 103–104. Dále David PINDUR, *Ku zpravědi a přijímání velebné svátosti jíti by se zdráhati měli... Pramen k problematice rekatolizace města Strumeň v 17. století*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 4, 2013, s. 165–175, zde s. 168–169.
- 98 Její text otiskl Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der evangelischen Kirche Oester. Schlesiens mit besonderer Ruecksicht auf die Gnadenkirche vor Teschen*, Teschen 1859, pozn. 1 na s. 6. Dále Gustav Adolf BENRATH a kol. (edd.), *Quellenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien*, München 1992, s. 54–55.

gán ze Slupska.⁹⁹ Naopak patronáty nad farními kostely na panství Frýdek, které od roku 1584 vlastnili Bruntálští z Vrbna, postoupil Jan Bruntálský z Vrbna v červnu 1617 vratislavskému biskupu Karlovi Habsburskému (či Štýrskému, neboť byl synem Karla II. Štýrského), čímž chtěl zaručit kontinuitu katolické víry, kterou podporoval na své doméně.¹⁰⁰

Listinné garance pro královská města

Obdobné listinné garance náboženských poměrů vydané panovníky pro česká a moravská královská města se zatím nestaly předmětem soustavného výzkumu. Stejně jako u privilegií pro vrchnostenské lokality je také v případech královských měst nutné začít některými výsadami Zikmunda Lucemburského, jež legalizovaly svobodné užívání kalicha a současně se snažily předcházet konfesně motivovaným sporům, jako tomu bylo v listině z července 1435 vydané pražským městům a obsahující garance pro tamní kališníky¹⁰¹ nebo ve výsadě pro Kutnou Horu z března 1437.¹⁰² Dalším panovníkem, který vydával takové listiny, byl Vladislav II. Jagellonský. V červenci 1479 po uzavření olomouckých dohod odpustil Českým Budějovicím a Plzni jejich angažmá na straně Jiřího z Poděbrad i Matyáše Korvína a slíbil je

99 Listina je uložena v SOKA Karviná, AM Fryštát, inv. č. 34. Její regist publikoval F. POPIOLEK, *Regesten zur Geschichte der Städte Freistadt*, s. 109.

100 Text otiskl Karl RADDA, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Protestantismus im Herzogtum Teschen*, in: IX. Programm der k. k. Staats-Realschule in Teschen, Teschen 1881/1882, s. 1–39, zde pozn. 2 na s. 2. Dále srov. František HAVLAS, *Podací k farním panství frýdeckého, Věstník Matice opavské* 3, 1893, s. 21–22. Nově David PINDUR, *Historický a správní vývoj katolické církve na Frýdecku v raném novověku*, *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, č. 73–74, s. 48–73, zde s. 61–62; TÝŽ, *Století rekatolizace Těšínska. Ke konfesním proměnám – od knížete po poddané (1609–1709)*, in: Renata Czyż – Waclaw Gojniczek – Daniel Spratek (edd.), *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie, Cieszyn 2010*, s. 89–129, zde s. 96.

101 F. PALACKÝ (ed.), *Akta veřejná i sněmovní v království Českém od r. 1432 do 1439*, s. 395–464, zde s. 431–434 (č. 13); Jaromír ČELAKOVSKÝ (ed.), *Privilegia měst Pražských*, Praha 1886 (Codex iuris municipalis I), s. 216–219 (č. 134). Dále V. V. TOMEK, *Dějepis IV*, s. 688; Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ, *Die Koexistenz zweier Konfessionen in Prag 1436 – ca. 1520*, in: Michael Diefenbacher – Olga Fejtová – Zdzisław Noga (edd.), *Krakau – Nürnberg – Prag. Stadt und Reformation (1500–1618)*, Praha – Červený Kostelec 2019, s. 65–88, zejména s. 67–68.

102 J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIDRICH (edd.), *Privilegia*, s. 194–197 (č. 114). Dále Helena ŠTROBLOVÁ, *Kutná Hora v době husitských válek*, in: Helena Štroblová – Blanka Altová (edd.), *Kutná Hora*, Praha 2000, s. 58–72, zde s. 67–68.

zachovat při jejich víře.¹⁰³ V červenci 1511 přislíbil měšťanům v Litoměřicích, že si nadále budou moci sami vybírat duchovního správce. Jméno kandidáta měli oznámit králi, který ho, pokud ho uznal za vhodného, slíbil dosadit do města. Kněze tak měli vybírat sami měšťané, podací právo nicméně zůstalo v rukou krále, který se zavázal ho nikomu nepostupovat.¹⁰⁴ V lednu 1515 pak vydal stručné privilegium pro Hradec Králové, v němž garantoval městu přijímání pod obojí způsobou.¹⁰⁵

Habsburští panovníci pochopitelně neměli důvod vydávat českým a moravským královským městům nové náboženské výsady, v nichž by jim zaručovaly nerušený výkon utrakvistické či evangelické liturgie. Dříve publikované listinné koncese přitom zůstávaly součástí právního řádu měst, mimo jiné i zásluhou různých typů panovnických confirmací. V těch panovníci potvrzovali starší výsady včetně náboženských i těm městům, která je v předchozích letech obdržela od svých šlechtických vrchností.¹⁰⁶

Neochota vladařů převádět kostelní podací do rukou městských obcí je dobře patrná ze situace v moravských zeměpanských městech, která za husitské revoluce zůstala věrná katolictví a reformní náboženské názory se v nich začaly prosazovat až po vystoupení Martina Luthera. K jihlavskému farnímu kostelu sv. Jakuba drželi patronát želivští premonstráti. Přestože tamní městská rada se ho poprvé pokusila získat už na konci 14. století, její snahy nabyly na intenzitě ve druhé půli 16. století, kdy se většina obce přiklonila k luterské reformaci. Pokusy z let 1567–1569, 1576 a 1589, pro které se rada snažila získat podporu u některých vlivných moravských

103 J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIDRICH (edd.), *Privilegia*, s. 679–681 (č. 404 a 405). Pro Plzeň také Josef STRNAD (ed.), *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad II. (Od r. 1450–1526)*, Plzeň 1905, s. 206–207 (č. 249). Dále Eduard MAUR, *Politický vývoj 1437–1526*, in: *Dějiny města Plzně 1. Do roku 1788*, Plzeň 2014, s. 211–236, zde s. 224.

104 J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIDRICH (edd.), *Privilegia*, s. 1096–1100 (č. 618). K náboženským poměrům ve městě mezi husitstvím a Bílou horou Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA – Jindřich TOMAS a kol., *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, s. 164–169, 181–184.

105 J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIDRICH (edd.), *Privilegia*, s. 1134–1135 (č. 635). Vydání královské garance předcházelo usnesení městské rady z roku 1512, podle něhož neměl získat měšťanské právo nikdo, kdo by se nesrovnával ve víře s obcí; Jeronym Jan Nepomucký SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství bradeckého*, Praha 1870, s. 272. Dále Věra NĚMEČKOVÁ, *Hradec v době husitské a jagellonské (1420–1526)*, in: *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 101–144, zde s. 138.

106 Pro Pardubice, které privilegium obdržely v červnu 1512 od Viléma z Pernštejna a roku 1560 se staly komorním městem, Josef HRDLIČKA, *Listina jako argument. Role privilegia Viléma z Pernštejna v náboženských střetech v Pardubicích na sklonku 16. a počátku 17. století*, in: Zdeněk Hojda – Jan Kahuda – Zdenka Kokošková (edd.), *Z archivu ke studentům a zase zpět. Věnováno Ivaně Ebelové k životnímu jubileu*, Praha 2021, s. 355–365.

šlechticů, ale skončily nezdarem, neboť Maxmilián II. i Rudolf II. její návrhy odmítli. Patronátu ke sv. Jakubu se Jihlavští zmocnili nakrátko až po připojení Moravy k českému stavovskému povstání.¹⁰⁷ Také v nábožensky rozdělené olomoucké městské obci zřejmě od poloviny 16. století převažovali evangelíci, kteří se v jeho druhé půli i počátkem 17. věku několikrát pokusili získat souhlas panovníků s uvedením luterských kazatelů do některého z tamních kostelů, což se jim ale nepodařilo, jistě i vzhledem k jasně odmítavému postoji olomouckého biskupa.¹⁰⁸ Pohled do praxe ale ukazuje, že měšťané obou moravských měst disponovali dostatečným množstvím rezistentních technik, které jim umožňovaly vzdorovat nevěli zeměpánů, ať již šlo o konání evangelických bohoslužeb v soukromí měšťanských (nebo v případě Olomouce také šlechtických) domů nebo návštěvy kostelů v okolí měst, případně jim přímo ve městě posluhovali původně katoličtí („odpadlí“¹⁰⁹) kněží.

Získat patronátní právo se naopak podařilo brněnské městské radě, jež se v únoru 1532 stala kolátorkou farních kostelů sv. Jakuba i Všech svatých, jež původně náleželo oslavanským cisterciáčkám. Přestože podle Ferdinandova souhlasu měly obě obročí spravovat pouze řádně ordinovaní kněží,¹⁰⁹ radní na ně záhy začali uvádět duchovní nakloněné reformním náboženským názorům, které v obci převládly zřejmě počátkem druhé poloviny 16. století. Obsazování svatojakubské fary představovalo v následujících desetiletích konfliktní téma mezi samotnými duchovními, městskou radou, obcí, brněnskými probošty, olomouckými biskupy, královským podkomořím, dalšími zemskými úředníky i panovníkem, a to až do poloviny devadesátých let 16. století, kdy ji ovládli katolíci.¹¹⁰

Z nových českých královských měst spravovaných českou komorou obdržel náboženské garance patrně pouze Nový Jičín. Přestože majetkové poměry k původně vrchnostenskému městu i jeho právní status se změnily roku 1558, pokračující nábožensky motivované spory mezi městskou radou a katolickými faráři podporovanými olomouckými biskupy vedly tamní radu ke snaze dosáhnout písemného

107 Vlastimil SVĚŘÁK, *Úsilí města Jihlavy o získání patronátu nad farou u sv. Jakuba ve druhé polovině 16. století*, Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 15, 2006, s. 29–42; Anna PEČINKOVÁ, *Reformace v Jihlavě (1522–1628): aktéři a projevy konfesionalizace v městském prostředí*, Brno 2021 (disertační práce), s. 144–150.

108 Stanislav ZELA, *Náboženské poměry v Olomouci za biskupa Marka Kuena (1553–1565)*, Olomouc 1931; Ondřej JAKUBEC, *Město a biskupové*, in: Dějiny Olomouce 1, Olomouc 2009, s. 284–299, zde s. 285, 288, 292–293.

109 Znění listiny Ferdinanda I. publikoval Bertold BRETHERL, *Die Pfarrkirche St. Jakob im Brünn*, Brünn 1901, s. 80–81.

110 Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, zejména s. 3, 5–6, 8, 16–22, 40, 44–46.

potvrzení práva vybírat si sami duchovního správce. Držbu kolatury jim Rudolf II. potvrdil v květnu 1584, a to s výslovnou zmínkou, že na ni mají dosazovat kněze vysluhujícího pod obojí způsobou spravujícího se dolní konzistoři, což ovšem No-vojičínští v praxi nedodržovali.¹¹¹

Listiny, které neexistovaly

Jak ukázala analýza náboženských poměrů v předběllohorských Pardubicích, některá převážně nekatolická města se za pomoci listin, které jim svěřovaly patronátní právo a zaručovaly nerušený výkon utrakvistické liturgie, snažila v pozdější době čelit protireformačním opatřením prosazovaným v nich jejich pozemkovými vrchnostmi nebo panovníky a jejich úřady, často navíc ve spolupráci s centrálními institucemi katolické církevní správy.¹¹² Snažím o posílení katolické víry přitom v době intenzivního mezikonfesního napětí na konci 16. a počátkem 17. století byla vystavena také další města, která listinnými náboženskými koncesemi nedisponovala. Jejich představitelé se takovému tlaku snažili bránit, a to i za pomoci zpráv o neexistujících privilegiích, jež měla dokládat jejich údajná práva a svobody. V souvislosti s touto účelovou argumentací se následující odstavce zaměří na tři témata. Nejprve půjde o zprávy o prokazatelně neexistujících listinách, což evangelickým měšťanům byli schopni vyvrátit již jejich soudobí věrouční oponenti. Další odstavec se stručně zmíní o listině, jejíž existence je sice sporná, nepodařilo se ji ale zatím spolehlivě vyvrátit. Nakonec bude věnována pozornost kauze, kdy měšťané ve snaze o uznání svých výsad argumentovali sice skutečnou starší listinou, která jim ale zaručovala jiná práva, než na jaká si činili nárok.

Smyslenou výsadu obsahující právo obce vybírat si svého duchovního správce se ve své argumentaci snažili uplatnit evangelíci z Nového Strašecí.¹¹³ Město jako součást komorního křivoklátského panství čelilo od přelomu 16. a 17. století proti-

111 NA, Stará manipulace, inv. č. 1053, sign. G 26/11, kart. 808. K náboženským sporům ve městě Jiří JUROK, *Svobodným komorním a posléze královským městem (1558–1624)*, in: Jiří Jurok a kol., *Nový Jičín*, Praha 2011, s. 62–98, zejména s. 81–84.

112 J. HRDLIČKA, *Listina*.

113 Jan KILIÁN, „Rebelie“ v Novém Strašecí L. P. 1615, *Historický obzor* 27, 2016, č. 5–6, s. 109–117; TÝŽ, *Boj o kostely, aneb kauzy údajného porušování Rudolfova Majestátu v předběllohorských Čechách*, *Historický časopis* 66, 2018, č. 2, s. 241–269, zejména s. 259–267. Tamní privilegia vydal Antonín CIKÁNEK (ed.), *Privilegia města Nového Strašecí*, Nové Strašecí 1966. Jejich registry uveřejnil Antonín HAAS, *Soupis privilegií měst a městeček ve Středočeském kraji od roku 1526*, *Středočeský sborník historický* 6, 1971, s. 125–161, zde s. 148.

reformačnímu tlaku pražského arcibiskupství a české komory. Jedno ze sporných témat představovalo patronátní právo, jehož výkon na komorních panstvích Rudolf II. svěřil roku 1581 pražskému arcibiskupu. Novostrašečtí ale odmítali kompetence ordinářů uznat a tvrdili, že tamní faru vždy spravovali kněží dosazovaní dolní konzistoří. Spolu s tradicí argumentovali také listinou, která jim to měla garantovat. Patrně poprvé se o takové „obzvláštní milosti“ zmínili v dubnu 1600, kdy se snažili zabránit v obsazení fary knězem, kterého jim vybral arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé.¹¹⁴ V repertoáru svých tvrzení ji měli i v následujících letech, kdy docházelo ke sporům obce a arcibiskupa o obsazení strašeckého obročí. Tak v listopadu 1604 si Berka stěžoval české komoře na rezistenci tamních měšťanů, kteří odmítali akceptovat jím dosazeného faráře s odkazem na právo („svobodu“) vybírat si ho sami.¹¹⁵ Stejně tak na podzim 1615, kdy konflikt kulminoval, žádali po české komoře, aby jim byly zachovány jejich svobody a privilegia, a obec se mohla spravovat knězem pod obojí.¹¹⁶

Podobnou účelovou argumentaci použila také rada městečka Unhošť, jež leželo rovněž na komorním krávkolátském panství jen asi 20 kilometrů východně od Nového Strašecí. Na jaře 1610 se měšťané chtěli zbavit neoblíbeného kněze Jana Brtvy, kterého jim arcibiskup Berka dosadil roku 1604, a jeho místo obsadit duchovním, jenž by se spravoval obnovenou dolní konzistoří. Také oni tvrdili, že disponují listinou od Ferdinanda I., potvrzovanou později dalšími českými panovníky, jež jim garantovala nárok na kněze vysluhující svátost oltářní pod obojím způsobem. Arcibiskup Karel z Lamberka ale jednoduše zjistil, že jejich privilegia, jejichž opisy předložili, nic takového neobsahují, a zmíněný argument stejně jako další požadavky měšťanů smetl ze stolu.¹¹⁷

114 NA, Stará manipulace, inv. č. 3233, sign. S 115/14, kart. 2227, rada a obec města Nové Strašecí české komoře 27. dubna 1600.

115 „Strašečtí jeho přijetí sou nechtěli a nechtějí, zastírajíce se nějakou milostí a vejmkou, jako by to město mělo míti a oni tudy vůli a svobodu, odkud by koli chtěli kněží sobě bráti“; Tamtéž, Zbyněk Berka z Dubé české komoře 22. listopadu 1604.

116 „[A]bychom my sobě mohli i podle svobod a privilegií našich [...] správce církevního, tak jakž od starodávna za řád a obyčej to od nás bejvalo, opatřiti“; Tamtéž, rada a obec města Nové Strašecí české komoře 30. října 1615.

117 Písemnosti ke sporu jsou uloženy v Tamtéž, Archiv pražského arcibiskupství, inv. č. 2661, sign. C1, kart. 5; Tamtéž, inv. č. 2926, sign. C77, kart. 744. Prosté i ověřené opisy unhošťských městských privilegií včetně dvou listin vydaných Ferdinandem I. 15. června 1532 a 4. února 1557 se nachází Tamtéž, Stará manipulace, inv. č. 98, sign. A17/4, kart. 27; Tamtéž, inv. č. 2698, sign. P106/U4, kart. 1807. Jejich registry publikoval A. HAAS, *Soupis privilegií měst a městeček ve Středočeském kraji*, s. 156–157.

Neexistující privilegium hrálo roli rovněž ve známějším konfliktu, jenž se odehrál v severočeském Hrobu.¹¹⁸ Tamní evangelická komunita se nejpozději počátkem druhé poloviny prvního desetiletí 17. století dostávala do sporů s duchovními správci i jejich patrony, jimiž byli pražští arcibiskupové, do jejichž majetku městečko patřilo. Výrazem jejich ambicí byla stavba evangelického kostela dokončeného v létě 1614. Aby byli schopni bránit snahám arcibiskupa Jana Lohelia o jeho uzavření a současně mohli legalizovat jeho stavbu, kterou Majestát na náboženskou svobodu umožňoval jen královským městům, pokusili se proniknout mezi ně. Pomoci jim mělo údajné privilegium Karla IV., podle něhož neměli být nikomu poddáni. Na výzvu české kanceláře z konce roku 1616 ho ale nebyli schopni předložit, čímž jejich snaha rychle zkrachovala.¹¹⁹

V písemnostech, jejichž vznik podnítil některý z mnoha nábožensky motivovaných sporů, je možné nalézt zmínky o výsadách, které se dodnes nedochovaly, ovšem není jisté, zda skutečně existovaly. Když v červnu 1585 Václav Švihovský z Rýzemberka odvracel výtku arcibiskupa Martina Medka, že na faru do Velkého Boru na jihozápadě Čech dosadil neřádného faráře, odpověděl mu velmož, že disponuje privilegiem, která mu umožňují dosazovat kněze na fary na svém patronátu, která všichni předchozí panovníci i arcibiskupové respektovali.¹²⁰

Spolu s listinami, které prokazatelně neexistovaly nebo jejichž existence nejde ověřit, je nakonec možné zmínit případy, kdy měšťané ve sporech s nadřízenými autoritami opírali své nároky o sice existující starší privilegium, snažili se ale s jeho pomocí domoci výsad, které prokazatelně neobsahovalo. Příkladem může být chování evangeliků v Broumově v severovýchodních Čechách, kteří se na sklonku 16. století dostávali do sporů se svou vrchností, již byli břevnovští benediktini, jimiž také náleželo patronátní právo k tamnímu farnímu kostelu.¹²¹ Protože evangelíci do něho chtěli uvést luterského pastora, žádali roku 1587 Rudolfa II., aby jim

118 Jan KILIÁN, *11.12.1617. Zboření kostela v Hrobu. Na cestě k defenestraci*, Praha 2007, s. 51–95; TÝŽ, *Boj*, s. 251–259.

119 TÝŽ, *11.12.1617. Zboření*, s. 88–92; TÝŽ, *Boj*, s. 258.

120 „[O] tom Vaší Milosti oznamuji, že já mám a rod můj na to privilegia, že na fary své faráře ustanovovati mohu“; NA, Archiv pražského arcibiskupství, inv. č. 2901, sign. C 73, kart. 721.

121 K průběhu konfesně motivovaných konfliktů v Broumově, jejich politizaci i roli v eskalaci napětí v království před květnem 1618 podrobně Vavřinec WINTERA, *Geschichte der protestantischen Bewegung in Braunau*, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 31, 1892/1893, s. 13–42, 103–128, 237–262; 32, 1894, s. 25–47; TÝŽ, *Odboj Broumovských*, Praha 1904, zejména s. 12–22, 37–41. Nově s důrazem na dění ve druhém desetiletí 17. století J. KILIÁN, *11.12.1617. Zboření*, s. 95–107; TÝŽ, *Spor o broumovský protestantský kostel*, *Východočeské listy historické* 30, 2013, s. 21–36; TÝŽ, *Boj*, s. 243–251.

umožnil dosazovat do něho kněze vysluhujícího pod obojí způsobou a dodržujícího ustanovení augsburské konfese. Odvolávali se přitom na privilegium získané od Karla IV., jež jim podle jejich tvrzení pojišťovalo tradiční práva a svobody, jimiž disponovala královská města Hradec Králové a Kladsko. Listina, později potvrzovaná českými králi, přitom městečku pouze udělovala práva, jimiž se řídily obě jmenované lokality.¹²² Neobsahovala tedy žádné náboženské výsady, což potvrdil opat a v odpovědi na supliku v listopadu 1587 konstatoval také komorní soud. Broumovští evangelíci si ji ale vykládali tak, že mají nárok na kněze vysluhujícího pod obojí způsobou, kteří v osmdesátých letech 16. století zajišťovali farní správou obou zmiňovaných měst.¹²³ Spory v obci poté na čas utichly, ovšem s větší intenzitou propukly po vydání Majestátu na náboženskou svobodu. Ve stížnosti na chování opata Jana Zelendara z přelomu let 1609 a 1610, která jim měla dopomoci k nabytí podacího práva, broumovští evangelíci znovu argumentovali svými privilegii, která podle nich opat porušoval. Ani tentokrát neuspěli a patronát jako součást vrchnostenských práv nadále zůstal v opatových rukách.

Testamentární záruky

Garance týkající se kontinuity výkonu preferované konfese na pozemkovém majetku šlechticů je možné nalézt rovněž v jejich testamentech. Přestože jejich nejdůležitějším úkolem bylo zajistit majetkové a dědické poměry k odkazovaným panstvím a statkům, jsou tyto prameny využívány ke studiu širokého spektra témat souvisejících se šlechtickou každodenností, životními cykly, společenskými vztahy, donacemi, rodovou tradicí nebo v neposlední řadě také s osobní zbožností urozených tes-

122 Listinu z 16. srpna 1348 editoval A. HAAS (ed.), *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*, s. 97–98 (č. 61). Konfirmace broumovských privilegií evidoval TÝŽ, *Soupis privilegií měst a městeček ve Východočeském kraji (české části) od roku 1526*, Sborník prací východočeských archivů 2, 1972, s. 127–220, zde s. 133.

123 „[M]ěsto Hradec a Kladsko chovajíc přitom kněze na svůj náklad, žádných v tom útskū od žádného nemají“; V. WINTERA, *Odboj*, s. 14. O utrakvistické farní správě v Hradci Králové Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Město v době předbélhorské: od prosperity k pozvolnému nástupu úpadku (1526–1618/1620)*, in: Hradec Králové, s. 145–188, zejména s. 184–187. K náboženským poměrům v Kladsku, kde se po vystoupení Martina Luthera začala šířit reformace včetně jejich radikálních podob (schwenckfeldiánů), např. Arno HERZIG, *Konfession und Heilsgewissheit. Schlesien und die Grafschaft Glatz in der Frühen Neuzeit*; Bielefeld 2002, s. 14–19; František MUSIL, *Kladsko*, Praha 2007, s. 82–87.

tátorů.¹²⁴ Nábožensky specifické pasáže se ve šlechtických posledních vůlích začaly ve větší míře vyskytovat od počátku poslední třetiny 16. století, kdy zahrnovaly zejména napomenutí testátorových dětí, především synů, aby zůstaly věrné otcově víře, dále požadavky na jejich výchovu v preferované konfesi, odkazy na zbožné účely nebo nábožensky motivovaná doporučení pro správu dominia.¹²⁵

S takovými ustanoveními je možné se spíše výjimečně setkat i na sklonku středověku, z něhož je známo výrazně méně šlechtických kšaftů než z počátku novověku. V souvislosti s konfesionalitou jejich autorů bývá zmiňován zejména výjimečný kšaft kališníka Jana ze Smiřic ze září 1453. Své ženě i poručníkům, jimiž byli katolíci Zdeněk ze Šternberka a Jan z Rabštejna, v něm přikazoval, aby na jeho pozemkovém majetku nadále působili kněží rozdávající svátost oltářní pod obojí způsobou.¹²⁶

Snahu zaručit, aby farní správu na panstvích testátora v budoucnu vykonávali duchovní té konfese, k níž náleželi faráři v době sepsání poslední vůle, je možné sledovat na třech typech ustanovení posledních vůlí z počátku novověku. Šlo o výchovu šlechticových potomků, kteří se v budoucnu měli ujmout správy odkázaného pozemkového majetku. Dále se jednalo o podmínky, za nichž se potomci velmože sepisujícího svou poslední vůli mohli ujmout svého dědictví. Nakonec je možné zmínit ustanovení, která se snažila zajistit neměnnost konfesních poměrů při farní správě na zmiňovaných panstvích.

Potřebu zachovat rodovou tradici a patrně i garantovat budoucí podobu náboženských poměrů na panstvích testátora je možné spatřovat v příkazech, aby je-

124 Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004. Pro starší období Robert ŠIMŮNEK, *Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma? (Prolegomena k výzkumnému záměru)*, in: Kateřina Jišová – Eva Doležalová (edd.), *Pozdně středověké testamety v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, Praha 2006, s. 95–120.

125 Petr MAŤA, *Constructing and Crossing Confessional Boundaries. The High Nobility and the Reformation in Bohemia*, in: Howard Louthan – Gary B. Cohen – Franz A. J. Szabo (edd.), *Diversity and Dissent. Negotiating Religious Difference in Central Europe, 1500–1800*, New York – Oxford 2011, s. 10–29, zejména s. 22–25.

126 Editoval ho Josef TEIGE (ed.), *Zprávy o statcích venkovských z Archivu města Prahy*, Praha 1909 (Archiv český 26), s. 1–581, zde s. 203–206. Pracoval s ním Robert NOVOTNÝ, *Konfesionalizace před konfesionalizací? Víra a společnost v husitské epoše*, in: Pavel Soukup – Pavlína Rychterová (edd.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 233–266, zejména s. 248–249. K výjimečnosti Smiřického testamentu také Robert ŠIMŮNEK, *Poslední pořizení Mikuláše Trčky z Lípy († 1516). Český šlechtický kšaft pozdního středověku jako historický pramen*, in: Zdeněk Beran a kol. (edd.), *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*, Praha 2013, s. 81–95, zde s. 82.

ho děti byly vychovávány v evangelické (např. Jáchym Berka z Dubé) nebo naopak katolické víře (Hanuš Haugvic z Biskupic, Vratislav z Pernštejna),¹²⁷ neboť právě tito potomci se měli v různě vzdálené budoucnosti ujmout správy zděděných panství. Uvedená souvislost je patrná například z poslední vůle českobratrského šlechtice Jana mladšího ze Žerotína z května 1582, v níž přikázal, aby jeho mladičký syn Ladislav Velen, ustanovený jako dědic majetku, byl vychováván v otcovské víře¹²⁸ a pokračoval tak i v toleranci k jednotě na zděděném břeclavském panství.¹²⁹ Obdobně Jan starší Sedlnický z Choltic ve svém testamentu z listopadu 1595 určil za svého dědice syna Petra, který měl nejprve od svých dvanácti let studovat na některé z evangelických škol, následně o čtyři až šest let později měl být vyslán k některému dvoru, aby se okolo 20. roku mohl ujmout správy zděděného majetku.¹³⁰

Zajímavější jsou poslední vůle, do nichž šlechtičtí testátoři zařadili podmínky, za kterých se jejich potomci a zejména jiní příbuzní mohli ujmout dědictví. Z katolického tábora je možné jmenovat Jáchyma Haugvice z Biskupic, který patřil k moravským šlechticům, jež olomoucký biskup Stanislav Pavlovský chválil v roce 1591 za to, že na svých farách nahrazovali nekatolické kněží katolickými.¹³¹ Poslední vůlí z července 1605 stanovil dědičkou svých statků Rokytnice a Vinary poblíž Přerova manželku Marii Magdalenu ze Žerotína, jež je měla buď po svém provdání, nebo až by jejich syn Vratislav dovršil 20. rok života, převést na jmenovaného mužského potomka. Ten se měl od svých osmi až do dvaceti let vzdělávat v katolických školách. Spolu s katolickou výchovou budoucího majitele panství mělo budoucí výkon preferované konfese na zmíněných statcích zaručit ještě další ustanovení Haugvicova testamentu, podle něhož měly být fary, které se na nich nacházely, i nadále obsazovány pouze řádně vysvěcenými katolickými faráři potridentského ražení.¹³² Obdobné záruky obsahoval rovněž testament Viléma Zoubka ze Zdětína

127 Pavel KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002, s. 46; TÝŽ, *Smrt*, s. 108.

128 F. MATĚJEK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Olomoucký III*, s. 111–113.

129 K výchově a vzdělání budoucí vůdčí osobnosti moravské stavovské opozice František HRUBÝ, *Ladislav Velen ze Žerotína*, Praha 1930, s. 8–27. K náboženským poměrům v předbělohorské Břeclavi stručně Metoděj ZEMEK a kol., *Břeclav. Dějiny města*, Břeclav 1968, s. 72–74.

130 F. MATĚJEK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Olomoucký III*, s. 338–340.

131 František SNOPEK, *Některé relace biskupa Stanislava Pavlovského a kardinála Dietrichštejna o diecesi olomoucké*, *Časopis Matice moravské* 32, 1908, s. 234–259, 389–409, zde s. 251; TÝŽ, *Obrazy z katolické restaurace kardinála Ditrichštejna*, *Časopis Matice moravské* 37, 1913, s. 241–256, 397–422, zde s. 242.

132 „I také na fary, který na statcích mých jsou, kněží jiného náboženství aby dosazovati a přijímati nedopouštěli, nežli kněží pořádné katolického římského náboženství a od biskupů římských

z ledna 1608. Nejvyšší písař Markrabství moravského v něm určil za dědice syna Viléma Bohuslava a dcery Alenu a Kateřinu Elišku. Správy jihomoravských statků Habrovany a Zdounky se měl po dosažení 20. roku ujmout jmenovaný syn, který se předtím měl vzdělávat na katolických učilištích. Fary na pozemkovém majetku testátora měli nadále spravovat výhradně katoličtí faráři. V případě, že by se jeho syn nebo kdokoli jiný pokusil toto ustanovení porušit a začal na zděděné statky uvádět jinověrce, mělo patronátní právo přejít na olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna.¹³³ To ale nebylo třeba, neboť po smrti bratra a provdání sestry je spravovala Kateřina Eliška Zoubková ze Zdětína, jež byla oddanou katoličkou.¹³⁴ V září 1605 odkázal moravský katolický rytíř Jan Kryštof Jager z Puybrunu své jihomoravské statky Otnice a Uhřice dceři Anně Salomeně. Jestliže by zemřela před dosažením plnoletosti nebo před vstupem do manželství, měl se jich ujmout testátorův příbuzný Martin Kryštof Grofenštaner z Glognfurtu, ovšem jen v případě, že by byl nadále katolíkem.¹³⁵ I přes změny v majetkových poměrech, jež oba statky postihly v následujících letech, tamní fary stále spravovali katoličtí duchovní.¹³⁶ Přinejmenším v případě Otnic tomu napomohlo převedení kostelního podacího na biskupa Ditrichštejna, o čemž se zmínila kupní smlouva na statek uzavřená v květnu 1611, jíž se statek dostal do majetku Viléma Přepyského z Rychenburku a jeho manželky Zuzany Pfeferkornové z Otopachu.¹³⁷

Ke třem moravským příkladům je možné přidat také jeden z Čech. Zabezpečit, aby se odkazovaný pozemkový majetek nedostal nikomu, kdo by nebyl katolíkem, se ve své poslední vůli z února 1604 snažil Oldřich Felix z Lobkovic, jemuž patřila panství ve středních a severních částech království. Jejich hlavními dědici učinil syny Viléma a Václava, o jejichž katolickou výchovu se měla postarat matka Anna Lobkovická z Hradce, které odkázal panství Horní Bečkovice. Pokud by oba synové zemřeli, dědici panství Bílina se měli stát testátorovi příbuzní z popelovské linie rodu, ovšem pouze katolíci. Zbylé državy by ve zmíněném případě připadly dcerám Oldřicha Felixe, ovšem opět pouze katoličkám. Dcery je měly užívat spo-

světcené, kteříž by pod poslušenstvím tej církve zuostávali“; F. MATĚJJEK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Olomoucký* III, s. 390–393.

133 Tamtéž, s. 414–417.

134 Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004², s. 299–300, 389–391; F. HRUBÝ, *Moravská šlechta*, s. 153.

135 L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 277–278; Miloslav ROHLÍK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Brněnský* III. 1567–1641, Praha 1957, s. 371–372.

136 František SNOPEK, *Nová akta kardinála Ditrichštejna*, Časopis Matice moravské 27, 1903, s. 277–310, zde s. 297.

137 M. ROHLÍK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Brněnský* III, s. 437–438.

lečně, a v případě smrti některé z nich by její díl dědily katolické sestry. Pokud by zemřely, měli se tohoto dědictví ujmout jejich potomci, opět ale jen v případě, že by byli katolíky. Jestliže by žádný takový nebyl, državy měly připadnout dědicům bílinského panství.¹³⁸

Kontinuitu výkonu církevní správy, konfesního charakteru školy nebo přístup vyznavačů preferované věrouky do dalších institucí (zejména špitálů) se pomocí podrobných ustanovení snažili zajistit také někteří evangeličtí šlechtici. Václav starší Berka z Dubé ve svém testamentu ze září 1574 stanovil, aby jeho majetek v případě smrti manželky Aleny Berkové z Lomnice a potomků připadl jeho dvěma příbuzným. Pokud by se stali majiteli panství Velké Meziříčí, měli respektovat, že na něm působili evangeličtí duchovní, poskytovat jim ochranu a obsazovat fary výhradně takovými kněžími, hlavně ne katolíky. Jestliže by to některý z nich porušil, měl být zbaven svého podílu, který měl připadnout druhému dědici.¹³⁹ Jan z Hardeku se ve svém kšaftu z července 1594 podrobně věnoval nástupnictví na panství Letovice, přičemž připustil, že by ho potomci nebo příbuzní mohli také prodat. Nový nabyvatel přitom měl chránit tamní poddané, nezasahovat do jejich privilegií i výsad a zejména dbát na kontinuitu evangelické víry.¹⁴⁰

Třetí typ ustanovení, jimiž šlechtické testamentsy promlouvaly do lokálních náboženských poměrů, hovořil o povinnosti dědiců nijak nezasahovat do stávající podoby farní správy a neměnit konfesionalitu farních správců. Někteří šlechtičtí testátoři, k nimž patřil například evangelík Zdeněk Brtnický z Valdštejna, se spokojili s jednoduchou formulací, v níž vyzývali své potomky a další držitele panství, aby žádným zásadním způsobem nezasahovali do výkonu farní správy, obsazení škol nebo dalších institucí a ponechali při nich správce té víry, jak tomu bylo dosud („*v tom způsobu a opatření, jakž za mne bylo*“).¹⁴¹

Podrobnější záruky zařadil do své poslední vůle Tas Meziříčský z Lomnice, který stál v říjnu 1576 u zrodu horního podkrají brněnského jako jedné z vyšších evangelických správních organizací.¹⁴² Ve své závěti ze srpna 1594 stanovil, aby veškeré cenné bohoslužebné náčiní, které pořídil do jemnického farního kostela sv. Stanislava, v něm zůstalo pouze za podmínky jeho využívání pro evangelickou li-

138 Moderní opis Lobkovicovy poslední vůle se nachází v Archivu Národního muzea, Topografická sbírka (F), sign. F 219, kart. 174.

139 M. ROHLÍK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Brněnský III*, s. 120–122.

140 „[Z]vláště kterýž by je podlé náboženství a konfessi augšpurské, ustanovení církve svaté i tolikéž při čistém evangelitském učení řídil a spravoval“; Tamtéž, s. 310–312.

141 Deskový vklad testamentu Zdeňka Brtnického z Valdštejna z dubna 1595; Tamtéž, s. 268–271.

142 Srov. pozn. 88.

turgii. V opačném případě mělo být přeneseno do jiného svatostánku, „*keď by dotčené náboženství evangelitské se zachovávalo a konalo*“. Stejně tak úrok z 1000 zlatých určený na školu a špitál se měl vyplácet, jen pokud by obě instituce náležely evangelíkům.¹⁴³ Jan Václav Vencelík z Vrchovišť zavázal v únoru 1606 své potomky, aby v obou kostelích v Třešti na Českomoravské vrchovině nadále sloužili evangeličtí kněží dodržující ustanovení augsburské konfese.¹⁴⁴

Evangelicky smýšlející rytíř Adam Velemyský z Velemyšlovi spojil v testamente z července 1609 výchovu mužských potomků s kontinuitou evangelické církevní správy na svém pozemkovém majetku. Dědicem středočeského panství Olbramovice učinil plnoletého syna Jana Tobiáše a nezletilého Šebestiána, který měl být vychováván na některém z evangelických učilišť dodržujícím zásady augsburské konfese.¹⁴⁵ Když by se oba potomci ujali správy zděděného panství, měli jako držitelé patronátního práva dohlížet na to, aby ve farním kostele, v němž se nacházela rodinná hrobka, sloužili výhradně evangeličtí duchovní kázající čisté slovo Boží.¹⁴⁶ Kontinuitu evangelické víry ve svém rodě i na panství usiloval zachovat rovněž Ondřej Hofmann z Grünbüchu, syn známého prezidenta dvorské komory Ferdinanda Hofmanna a majitel panství Janovice na severní Moravě.¹⁴⁷ V testamente z ledna 1616 Ondřej Hofmann vybídl poručníky, aby dbali na evangelickou výchovu jeho mladého syna Wolfganga, odkázal prostředky na dostavbu kostela v Rýmařově i peněžní hotovost všem evangelickým duchovním působícím na panství. Spolu s tím přikázal, aby na všech třech farách, jež se na něm nacházely, sloužili výhradně kněží hlásící se k augsburské konfesi.¹⁴⁸

143 „[P]okud by se ta církev jemnická, škola i chudí lidé ve špitáli náboženství evangelitského jako za nynějšího času a držení mého řídili a spravovali“; M. ROHLÍK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Brněnský III*, s. 254–257.

144 „A tak tu v Třešti v obouch kostelích v jazyku českém i německém aby slovo Boží ustavičně podlé pravdy evangelium svatého a confessi augšpurské, též svátostmi podlé ustanovení a nařízení Krista Ježíše, Syna Božího, aby posluhováno bylo, k tomu dědice a nápadníky své vysoce napomínám a je zavazuji“; Tamtéž, s. 384–387.

145 P. KRÁL (ed.), *Mezi životem a smrtí*, pozn. 324 na s. 78.

146 „A o to pak předně obzvláštní péči jměli, aby se v dotčeném chrámě volbramovským čistotně slovo Boží bez přimíšení bludných smyslův a nálezkův lidských pro čest a slávu Boží hlásalo a kázalo a velebnými svátostmi podle ustanovení Syna Božího od příkladných kněží nepodezřelých evangelitských přísluhovalo“; NA, *Desky zemské větší 134*, fol. P9v–P18v.

147 Jiří KAREL, *Janovičtí Hoffmanové*, Střední Morava 6, 1998, s. 50–58.

148 K. BERGER, *Die Geschichte der Stadt Römerstadt*, Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 12, 1908, s. 339–394, zde s. 356–359; František SPURNÝ, *Dějiny Rýmařovska III. Od poloviny 16. století do Bílé hory*, Ostrava 1961, s. 8–9, 74.

Z katolického tábora je možné uvést poslední vůli Kašpara Pruskovského z Pruskova, který ve svém kšaftu z května 1603 poručil, aby do tří farních kostelů na panství Bzenec, jež odkázal svému příbuznému Janu Kryštofovi Pruskovskému, byli dosazováni katoličtí kněží. Pokud by hrozilo, že by do nich měli být uvedeni nekatolíci, měly kolatury připadnout olomouckému biskupovi.¹⁴⁹ Obdobně jako moravští velmoži zmínění v předchozím textu, také tento moravský rytíř vnímal Františka z Ditrichštejna jako mocnou záruku pro kontinuitu výkonu katolické liturgie na odkazovaném pozemkovém majetku. K převodu kostelního podacího ale nedošlo. Přestože na panství žili také čeští bratři a novokřtěnci, farní správu alespoň v centru panství nadále vykonávali katoličtí kněží dosazovaní olomouckým biskupem.¹⁵⁰

Kupní smlouvy

Podmínky týkající se budoucího výkonu farní správy se mohly objevit rovněž ve smlouvách, jimiž šlechtici nebo jiní majitelé prodávali svůj pozemkový majetek. Obdobně jako v případě testamentárních odkazů následující odstavce chtějí na několika příkladech upozornit na dosud přehlíženou náboženskou dimenzi dobových majetkoprávních vztahů a transakcí. Všechny zmíněné případy se týkaly převodů alodního majetku, přičemž zemské právo spolu s ním znalo ještě další typy vrchnostenské držby pozemkového majetku.¹⁵¹ Přestože smlouvy, jejichž vydání doprovázelo změnu v držbě alodu, měly zejména zajistit bezproblémový převod v nich uvedeného pozemkového a dalšího majetku, případně vypořádání nároků třetích osob, mohla je prodávající strana využít také ke stanovení závazků, jež byl nabyvatel při držbě povinen respektovat. Jejich předmětem mohly být také garance týkající se lokálních náboženských poměrů. Z několika málo dosud shromážděných případů není možné vyvozovat žádné závěry týkající se četnosti zmiňovaných záruk ve starším nebo novějším období, ani zda je používali více vyznavači nekato-

149 F. MATĚJEK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Olomoucký III*, s. 371–372.

150 Josef HANÁK, *Paměti města Bzenec*, Bzenec 1999², s. 48–53; F. SNOPEK, *Nová akta*, s. 297, 301, 306, 307, 308. K existenci bratrského sboru Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské. Zprávy o sborech bratrských na Moravě*, Reformační sborník 6, 1935, s. 10–111, zde s. 22.

151 K typům majetkoprávních vztahů Petr VOREL, *Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.–17. století*, in: Týž (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 9–76, zde s. 11–15.

lických konfesí či katolíci, kteří se v případě, že nabyvatelem majetku se stal jejich věroučný oponent, mohli obávat důsledků vyplývajících ze ztráty svých pozic.

Hned tři známé případy se přitom týkají právě katolíků, kteří se při prodeji svého majetku snažili do budoucna zajistit kontinuitu výkonu katolické liturgie. Když arcikníže Ferdinand Habsburský prostřednictvím svých zmocněnců uzavřel v červnu 1571 smlouvu s evangelicky smýšlejícím Bohuslavem Felixem Hasištejnským z Lobkovic, který se na jejím základě stal majitelem chomutovského panství, dal do ní vložit článek, podle něhož měli farní správu v Chomutově i v budoucnu vykonávat katoličtí duchovní.¹⁵² Obavy ze ztráty pozic katolictví byly oprávněné, neboť bohatý a vlivný velmož, který se o pár let později stal jednou z tváří zápasu o Českou konfesi, na svém rozsáhlém pozemkovém majetku podporoval preferované vyznání. Listinnou garanci sice respektoval, dokázal ji ale obejít, neboť chomutovští evangelíci, kteří v první polovině sedmdesátých let začali tvořit většinu obyvatel města, mohli navštěvovat evangelické bohoslužby sloužené v okolních svatostáncích a někteří zřejmě i kázání v zámecké kapli.¹⁵³

V červenci 1577 uzavřela brněnská kapitula smlouvu s již zmíněným Hynkem Brtnickým z Valdštejna na prodej vsí Přibyslavice a Radonín, které evangelický pán vělenil do svého panství Brtnice.¹⁵⁴ Nový majitel se v ní zavázal, že na přibyslavickou faru bude dosazovat výhradně katolického kněze („kněze pořádného a pravého katolického římského pod jednou způsobou s svatou římskou církví se srovnávajícího“). Ještě předtím ho ale musel vypravit do Brna na přezkoušení, které bylo podmínkou, aby se kněz mohl ujmout obrocí. Pokud by se následně choval v rozporu s učením katolické církve, měla ho vrchnost okamžitě odstranit a dosadit na jeho

152 „[A]by ta fara chomutovská, kostel náboženství a řád křesťanský, jak od starodávna byla, se drželo, v poslušnosti arcibiskupství pražského trvalo a tak zůstalo beze všeho přerušení“; NA, České gubernium – guberniální listiny, inv. č. 2487, sign. L II 1893. Srov. také Petr HRUBÝ, *Vývoj pozemkové držby Bohuslava Felixe Hasištejnského z Lobkovic*, in: Vlastivědný sborník Kralupska – Lokbowiczský sešit 5, 1998, s. 32–50, zde s. 34.

153 K Lobkovicovi TÝŽ, *Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic (Rodinné a majetkové zázemí luteránského předáka v předbělohorských Čechách)*, Ústecký sborník historický 2000, s. 98–131, k jeho lokální konfesní politice na s. 109–110; Lenka BOBKOVÁ, *Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic (1517–1583)*, in: Petr RAK (ed.), Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252 – 2002), Chomutov 2003, s. 23–30. K vývoji náboženských poměrů ve městě v sedmdesátých letech 16. století také Karl VIERERBL, *Heimatkunde des Bezirkes Komotau IV. Geschichte. Reformation und Gegenreformation*, Komotau 1929, s. 21–22; Petr RAK, *Chomutov 1252–2002. Vybraná data ze 750 let historie města*, Chomutov 2002, s. 26–27.

154 L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 44.

místo duchovního doporučeného proboštem a kapitulou.¹⁵⁵ Nakolik evangelík Brtnický respektoval zmíněné ustanovení, ale dochované prameny neprozrazují.

Několikrát připomenutá autorita olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna je patrná z majetkového narovnání mezi sestrami Annou a Alenou Majláthovými, dcerami Anny Bánffyové z Dolní Lindvy, uzavřené v červenci 1603, jejímž prostřednictvím Anna prodala sestře svůj podíl na zděděném panství Koryčany.¹⁵⁶ Součástí vyrovnání byla také klauzule týkající se fary v Koryčanech, kterou měl nadále spravovat katolický farář. Pokud by se v budoucnu stal majitelem pozemkového majetku nekatolík a hodlal by dosavadního duchovního nahradit knězem své víry, mělo právo obsazovat tamní faru přejít na olomouckého biskupa.¹⁵⁷ Otec obou šlechticů a uherský šlechtic Gabriel Majláth, jenž se stal majitelem Cimburku roku 1576, byl přitom původně luterán, který konvertoval ke katolictví se svou manželkou někdy v první polovině roku 1571.¹⁵⁸

Z evangelického tábora použila obdobnou záruku Kateřina Pálffyová z Erdödu. Uherská šlechtice vlastníci pozemkový majetek také na jihovýchodní Moravě, přitom byla vydavatelkou jedné z výše zmíněných listin, v níž v květnu 1610 měšťanům v Hodoníně umožnila, aby si sami vybírali evangelického faráře dodržujícího augsburskou konfesi, což měli respektovat také další majitelé města.¹⁵⁹ Budoucí výkon evangelické farní správy ve městě se přitom snažila garantovat ještě dalším způsobem. Když v srpnu 1614 prodávala hodonínské panství Zdeňku Žampachovi z Potštejna,¹⁶⁰ zavázala v kupní smlouvě, vložené posléze do moravských zemských desek, nového majitele, aby všechny městské i venkovské poddané zachoval při jejich evangelické nebo českobratrské víře, v níž jim on sám ani jeho úředníci neměli činit žádnou překážku ani je nutit ke změně víry.¹⁶¹

155 M. ROHLÍK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Brněnský III*, s. 118–119.

156 L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 397–399.

157 F. MATĚJJEK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Olomoucký III*, s. 379–380.

158 Bohumil NAVRÁTIL (ed.), *Jesuité olomoučtí za protireformace. Akta a listiny z let 1558–1619 I*, Brno 1916, s. 117.

159 Metoděj ZEMEK – Alena ZIMÁKOVÁ (edd.), *České hodonínské listiny*, Jižní Morava 11, 1975, č. 2, s. 58–70, zde s. 62–63.

160 Bronislav CHOCHOLÁČ – Tomáš KNOZ, *Vláda erbu ostrve a reformace (Od pánů z Lipé před Bilou horu)*, in: Miroslav Plaček a kol., *Hodonín. Dějiny města do roku 1948*, Hodonín 2008, s. 129–177, zde s. 156–164.

161 MZA v Brně, Velkostatek Hodonín (F5), inv. č. 55, kart. 5. Deskový vklad editoval M. ROHLÍK (ed.), *Moravské zemské desky. Kraj Brněnský III*, s. 440–441.

Prodej patronátního práva

Patronátní právo k farním kostelům na panství zpravidla bývalo součástí kupní smlouvy, na jejímž základě změnilo svého majitele spolu s celou prodávanou pozemkovou doménou. Předmětem směny se ovšem mohlo stát i samo kostelní podací. V písemnostech, jejichž vydání doprovázelo takový převod, se přitom rovněž mohly objevit garance konfesionality budoucího farního správce. Nemuselo to ale být podmínkou a kolatura mohla změnit svého majitele bez jakýchkoli závazků. Bylo tomu tak například v listině Vladislava II. Jagellonského z července 1454, kterou bezúplatně převedl na městskou radu a obec ve Vodňanech patronát k tamnímu farnímu kostelu Narození Panny Marie,¹⁶² nebo v privilegii bratrů Martina, Jeronýma Václava, Jana Jakuba a Jindřicha Matyáše z Thurnu z července 1588, v jehož prvním článku darovali měšťanům v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě podací k tamnímu farnímu kostelu Nanebevzetí Panny Marie.¹⁶³

Přesto také listiny převádějící patronátní právo na nového nabyvatele mohly obsahovat ustanovení, která se snažila zaručit konfesionalitu duchovních působících na zmíněném patronátu, jako tomu bylo například ve výše zmíněné listině Ferdinanda I. pro Brno z února 1532. Protože ani tyto listiny se zatím nestaly předmětem systematického výzkumu, může následný výklad upozornit jen na několik příkladů. V květnu 1549 koupil Jindřich Meziříčský z Lomnice od představeného sedleckého kláštera za 300 kop českých grošů podací právo ke kostelu sv. Jakuba na předměstí Jemnice. V říjnu téhož roku Ferdinand I. zmíněnou smlouvu ratifikoval, ovšem s podmínkou, aby při kostele působili pouze katoličtí duchovní.¹⁶⁴ Šlo evidentně o reakci na přítomnost nekatolických kněží v jemnickém kostele sv. Stanislava. Zda sv. Jakub v dalších letech sloužil katolické liturgii, není možné říci, ovšem když v lednu 1570 Maxmilián II. převáděl do majetku jemnické obce pustý františkánský konvent s kostelem sv. Víta, stanovil, aby při něm působili výhradně katoličtí duchovní, kteří by posluhovali tamním katolickým měšťanům.¹⁶⁵

V březnu 1558 uzavřela abatýše tišnovského cisterciáckého kláštera Barbora Konická ze Švábenic smlouvu s městskou radou ve Velké Bíteši, na jejímž základě

162 J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIEDRICH (edd.), *Privilegia*, s. 584–586 (č. 336). Dále Václav MOSTECKÝ, *Dějiny bývalého královského města Vodňan I*, Praha 1940, s. 107–108.

163 SOKa Havlíčkův Brod, AM Havlíčkův Brod, inv. č. 46, sign. L-I/46.

164 SOKa Třebíč, pracoviště Moravské Budějovice, AM Jemnice, inv. č. 27.

165 Tamtéž, inv. č. 28. K náboženským poměrům ve městě Michaela CHLÁDKOVÁ, *Jemnice v době renesanční (1530–1620)*, in: Jaroslav Kaláb a kol., *Dějiny Jemnice*, Jemnice 2010, s. 115–144, zejména s. 136–140.

a se svolením jejich vrchnosti, jíž byl Oldřich z Lomnice, se konšelé stali zástavními držitelé kolatury k býtešskému farnímu kostelu sv. Jana Křtitele. Smlouva byla uzavřena na čtyři roky, přičemž radní do něho měli uvádět výhradně katolické duchovní, kteří při něm působili dosud. Nekatoličtí měšťané ale smlouvu ihned porušili a farní správu ve městě začali vykonávat kněží jejich víry.¹⁶⁶

O poznání komplikovanější situace panovala v Bystřici nad Pernštejnem. Ještě jako městečko ve vlastnictví Viléma z Pernštejna patřila k lokalitám, jejichž měšťanům a dalším obyvatelům velmož na počátku 16. století písemně zaručil, že je zachová při přijímání pod obojí způsobou a k tamní faře nebude uvádět katolického kněze.¹⁶⁷ Roku 1593 se ale majitelem města stal katolík Václav Ples Heřmanský ze Sloupna, který v něm zahájil protireformaci. Další změna nastala po smrti jeho nástupce Zikmunda Jana Plesa roku 1609, kdy město koupil evangelík Jan Čejka z Olbramovic. Předmětem majetkové transakce ale nebyla kostelní podací ke čtyřem farním kostelům na panství, která zřejmě od sklonku první poloviny devadesátých let 16. století vlastnil olomoucký biskup. Patronátní právo Čejka koupil od Františka z Ditrichštejna až v červenci 1613, ovšem s podmínkou, aby na zmíněných farách působili pouze katoličtí kněží.¹⁶⁸ Aby respektoval ustanovení kupní smlouvy, ale současně podpořil ve městě své souvěrce, Čejka v Bystřici fundoval nový kostel Nejsvětější Trojice, při němž měl působit evangelický kněz.¹⁶⁹

Závěr

Farní síť v Království českém a Markrabství moravském představovala v předbělohorské době dynamický správní systém, který se proměňoval na několika svých úrovních. Především se měnil počet farních kostelů, které se v obou diecézích nacházely, ať již v souvislosti se stavbami nových farních kostelů, nebo při změně statusu původně farního kostela na filiální či obráceně. Ke změnám docházelo také v obsazení

166 MZA v Brně, Cisterciáčky Tišnov (E10), sign. E 2. K náboženské situaci ve městě v 16. a počátkem 17. století Jan TIRAY, *Dějiny města Velké Bíteše I*, Velké Meziříčí 1882, s. 154–170.

167 Listina z 6. října 1514 je uložena v SOkA Žďár nad Sázavou, AM Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 13. Vydal ji F. DVORSKÝ (ed.), *Listinář*, s. 201–202 (č. 994).

168 Listinné doklady v ZA v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listinná část, č. 258, inv. č. 239, sign. A II a 33; Tamtéž, č. 918, inv. č. 867, sign. C II a 7; Tamtéž, č. 921, inv. č. 870, sign. C II a 9.

169 SOkA Žďár nad Sázavou, AM Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 31. Ke komplikovaným náboženským poměrům ve městě před rokem 1620 Jan TENORA, *Z paměti města Bystřice nad Pernštejnem*, Brno 1909, s. 5–49.

jednotlivých far, a to hlavně v souvislosti s nedostatkem vhodných kněží, s nimiž se potýkali katolíci stejně jako nekatolické konfese. Změn doznala rovněž skladba patronů, jimiž se stávaly zejména světské autority, v královských městech hlavně městské obce a ve vrchnostenských lokalitách šlechtičtí majitelé panství. Prohlubující se laicizace farní správy se neprojevovala pouze dominantním podílem patronů z řad šlechty a farních osad, ale zejména jejich vlivem na obsazení obročí. Jednotlivé konfese s výjimkou jednoty bratrské totiž vzájemně soupeřily o existující síť farních kostelů, a proto se změny, při nichž duchovního jedné víry vystřídal kněz jiné konfese, stávaly pravidelnou součástí náboženského života obou korunních zemí.

Přítomná studie chtěla poukázat na opatření, která se takovým změnám snažila bránit. Už při vyjednávání podmínek náboženského soužití mezi kališníky a katolíky zazněly nejprve v polovině třicátých let 15. století a posléze i v první polovině osmdesátých let návrhy na vznik soupisu far podle jejich konfesní příslušnosti, který by do budoucna garantoval aktuální rozvržení farní sítě. S ideou spočívající v zachování statu quo počítal rovněž zemský sněm z konce roku 1484, a v březnu 1485 se objevila v kutnohorském náboženském smíru, jehož platnost zemský sněm v dubnu 1512 prodloužil „na věčné časy“. Spolu s tím se součástí zemské legislativy stal rovněž návod, jak postupovat v případech, že by došlo k vyhnání kněze z fary. Oba články následně opakovala česká zemská zřízení z let 1549 a 1564. Zřejmě proto tak nemusely činit panovnické mandáty, které se namísto toho soustředily především na zákazy působení nelegálních konfesí v zemi. Ideu zachování současné podoby rozvržení farní sítě zopakoval až Majestát na náboženskou svobodu a spolu s ním vydané Porovnání v červenci 1609. Na Moravě, kde legislativní záruky náboženské tolerance měly jinou podobu, se představa zákonné garance statu quo neprosadila, když o zákazu měnit kněží za duchovní jiné víry se zmiňoval pouze mandát Ferdinanda I. z dubna 1546.

Absenci častějších zeměpanských opatření věnovaných poměrům na předbělohorských farách je možné chápat také jako jeden z projevů suverenity šlechtických vrchností na svých panstvích (a jistě i královských měst) vůči panovnické církevní politice. Právě šlechtici, do jejichž rukou počátkem 17. století patřila tříčtvrtinová většina kostelních podací v království, ovlivňovali lokální náboženské poměry na svých doménách nejen tím, že s různou intenzitou zasahovali do výběru adepta na správce konkrétního obročí, ale například také tím, že se snažili garantovat do budoucna aktuální náboženské poměry. Dokládá to více než 70 listin a dalších písemností vydaných mezi roky 1436 a 1620, v nichž páni a rytíři z různých částí soudobého náboženského spektra stanovili pravidla budoucího výkonu farní

správy ve svých městech, městečkách nebo vsích. Nejstarší část souboru představovaly listiny vydávané katolickými panovníky (Zikmund Lucemburský, Albrecht Habsburský) a šlechtici, kteří v nich poskytovali záruky měšťanům vrchnostenských měst, kteří se na rozdíl od nich hlásili ke kalichu. Naopak v 16. století již zcela dominovala privilegia a další garance, jež urození vydavatelé poskytovali svým souvěrcům z řad utrakvistických nebo častěji evangelických městských i vesnických poddaných. Důležitou součástí těchto záruk, jimiž před radikální proměnou náboženských poměrů po Bílé hoře disponovalo v Čechách každé šesté a na Moravě každé čtvrté vrchnostenské město, bylo zajištění dalšího majetkoprávního vztahu vůči patronátnímu právu k jednomu či více kostelům na panství vydavatele. Někteří nekatoličtí páni a rytíři si ho sice ponechávali, ovšem umožňovali svým poddaným podílet se na výběru duchovního, který jim měl zajišťovat bohoslužby, vysluhovat svátosti a obecně dbát o spásu jejich duše. Jiní evangeličtí šlechtici pocítovali obavu z vývoje vlastnických poměrů k panství po jejich smrti, případně z konverze potomků ke katolické víře. Proto převáděli patronát do držení farních osad, v nichž spatřovali garanty budoucího výkonu evangelické liturgie. Obdobně se chovali také nemnozí katoličtí šlechtici, kteří ale patronátní právo k farním kostelům na svých panstvích svěřovali katolickým autoritám, ať již v Čechách jezuitskému řádu nebo na Moravě olomouckým biskupům.

Společně s analyzovanými privilegii studie chtěla upozornit ještě na další písemnosti, v nichž se šlechtici pokoušeli garantovat budoucí náboženské poměry na svých panstvích. Šlo o poslední vůle, v nichž tuto funkci měly tři druhy ustanovení. Časté byly články věnované náboženské výchově potomků, kteří se v budoucnu měli ujmout odkazovaného pozemkového majetku včetně správy patronátních práv a dohledu nad církevními záležitostmi na panství. Vyskytovala se (za druhé) také pravidla pro jeho dědění, nebo (za třetí) záruky neměnnosti obsazení far na panství testátora. Obdobné podmínky se mohly, evidentně ale jen ojediněle, vyskytovat rovněž v kupních smlouvách, jejichž předmětem byla celá šlechtická panství, a také v listinách, jejichž vydání doprovázelo prodej či postoupení samotného patronátního práva novému nabyvateli. Spolu s právními dokumenty, jež věnovaly pozornost poměrům na šlechtických panstvích, si studie jen okrajově povšimla rovněž obdobných garancí vydávaných panovníky a adresovaných některým českým a moravským královským městům, ať již patřila mezi svobodná královská města nebo podléhala správě české komory. Zodpovězení otázky, jak se popsaná opatření podílela na sociální praxi, tedy na náboženském životě jednotlivých měst v předbělohorském období, bude předcházet další výzkum.

Continuity of parish administration as a problem of the religious history of Bohemia and Moravia in the period before White Mountain (1620)

JOSEF HRDLIČKA

The parish network in Bohemia and Moravia between Hussitism and White Mountain was a dynamic administrative system. The number of parish churches itself changed slightly. The composition of the patrons also underwent changes, among whom the number of secular authorities increased, which, along with their influence on the occupation of individual benefices, represented the most significant manifestations of the laicization of parish administration. Because the individual confessions operating in both crown lands (apart from the Unity of Brethren) competed for the existing network of parish churches, there were often changes in the staffing of individual parishes, when the clergy of one confession was replaced by a priest of another faith. The study wanted to draw attention to the measures that tried to prevent these changes.

Land legislation in the Kingdom of Bohemia tried several times to guarantee the *status quo* of the religious affiliation of individual parish churches in the future. The agreements concluded in July 1435 between Sigismund of Luxembourg and the Hussites, the reconciliation between the Calixtines and Catholics concluded at the Land Diet in Kutná Hora in March 1485, the validity of which was extended permanently in 1512, and finally the Letter of Majesty on religious freedom from July 1609. On the contrary, in Moravia, where different legal conditions for religious coexistence prevailed, this was only mentioned in the mandate of Ferdinand I from April 1546.

Not much is yet known about the extent to which these legal measures affected religious coexistence on noble-held estates. It made up more than three quarters of the area of both lands, and the nobles carried out their own religious policy on them. Its manifestations also included the publication of measures that were supposed to guarantee the confessional immutability of the parish administration. Most often, this was done by issuing a deed in which its publisher set out the rules for the future performance of parish administration. It could have been a separate deed or such an article could appear in a privilege that contained another provision along with it. It was possible to amass 73 such deeds for both crown

lands, which were issued for towns, townships or even villages owned by the nobility. The earliest layer of such privileges are the guarantees that Sigismund of Luxemburg and Albert of Habsburg gave to towns held by the nobility after the end of the wars. Even before the middle of the 15th century or later at the turn of the 16th century, some Catholic nobles guaranteed their burghers appurtenance to the Calixtine confession. On the contrary, from the second quarter of the 16th century, there were only privileges in which the nobles tried to guarantee the continuity of the faith to which they themselves professed. To a lesser extent, they were Utraquists. Privileges issued by Protestant lords or knights were more common before 1550, and to a much greater extent between 1580 and 1620. An important part of the analysed deed guarantees was the additional ownership of the right of patronage. The Protestant nobles either kept it, while allowing their urban subjects to participate in the selection of the priest, or handed it over to the urban communities in their manorial towns, in which they saw the guarantors of the future performance of the Protestant liturgy. Some Catholic nobles also behaved in a similar way, who handed over the right of patronage to parish churches in their towns or estates to the Catholic authorities, in Bohemia to the Jesuits and in Moravia to the bishop of Olomouc. Protestants and Catholics were led to this by the fear of the development of property relations with the estates after their death, when they could fall into the hands of people of other confessions, or of the conversion of their own descendants.

Along with the analysed documents, which will be published in a separate edition, the study drew attention to other means that the nobles used in an attempt to guarantee future religious conditions on their estates. These were testaments that could contain articles dedicated to the religious education of the descendants, who in the future were to take over the bequeathed landed property, including the administration of patronage rights and the supervision of church affairs on the estate. However, they could also contain rules for its inheritance or guarantees of the immutability of the occupation of parishes on the testator's estate. Similar conditions could, but apparently only rarely, also occur in purchase contracts, the object of which was the entire noble estate, or in deeds, the issuance of which accompanied the sale or assignment of the patronage right itself to a new acquirer.

Translated by Sean Miller